

Csaba CSAPODI

CONSERVATION
OF THE MANUSCRIPT AND OLD BOOK COLLECTIONS
AT THE LIBRARY
OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
METHODS AND RESULTS (1949—1964)

CSAPODI Csaba

ÁLLOMÁNYVÉDELMI MÓDSZEREK ÉS EREDMÉNYEK
AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR
KÉZIRATTÁRÁBAN ÉS RÉGI-KÖNYV GYŰJTEMÉNYÉBEN
(1949—1964)

BUDAPEST, 1965

Csaba CSAPODI

CONSERVATION
OF THE MANUSCRIPT AND OLD BOOK COLLECTIONS
AT THE LIBRARY
OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
METHODS AND RESULTS (1949—1964)

CSAPODI Csaba

ÁLLOMÁNYVÉDELMI MÓDSZEREK ÉS EREDMÉNYEK
AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR
KÉZIRATTÁRÁBAN ÉS RÉGI-KÖNYV GYŰJTEMÉNYÉBEN
(1949—1964)

BUDAPEST, 1965

CSAPODI Csaba

Conservation of the Manuscript and Old Book Collections at the Library of the Hungarian Academy of Sciences: methods and results (1949—1964). — Állományvédelmi módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában és Régi-könyv Gyűjteményében (1949—1964).

Bp. 1965. 46 p. 32 t. 24 cm.

| A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. — Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae. 44. |

ETO 025.85 : 027.2 : 061.12(439) : 025.171

CONSERVATION
OF THE MANUSCRIPT AND OLD BOOK COLLECTIONS
AT THE LIBRARY
OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES:
METHODS AND RESULTS (1949—1964)

Though fifteen years are not a long period it is enough to radically transform a section of a library or to call attention to a formerly by-passed field such as preservation, conservation and restoration. It is not unusual that fifteen years ago the Academy Library had to start preservation work at the very beginning. For a long time preservation was by-passed in Hungary as well as in the neighbouring countries. Until Hungarian Libraries were able to keep apace with European standards in most fields preservation lagged behind for decades, although the leading institutes of several countries have done valuable research and achieved significant results in their workshops. After the articles in the Magyar Könyvszemle favourably reported on the Sankt-Gallen Conference of Librarians and Archivists¹ which first discussed the problems of manuscript conservation and restoration, no concrete steps were taken until the outbreak of World War I although the necessary means were available. The grave economic depression in Hungary during and after World War I, then the international crisis also affecting Hungary after the short prosperity, evidently prevented action. The situation worsened because Hungarian libraries could hardly finance the first rebinding and, with the exception of one or two privileged institutes, it was completely forgotten that only hard-bound volumes should be put on the shelves for otherwise even books in used or very good condition will deteriorate by the rubbing and friction occurring when books next to them are removed or when they are taken off for cleaning, dusting or vacuuming. Under these circumstances it was unimaginable that any of the large libraries would set up a costly manuscript and book conservation workshop and begin the restoration of valuable collections. The terrible devastation following World War II contributed to these already immense tasks. The situation in the archives was not better.

The only attempt was made at the end of the 30s by József FITZ, the director general of the Széchényi Library of the National Museum — also hindered by the serious financial difficulties of our libraries at those times — could not afford to set up an up-to-date workshop, but made provisions for the head of the bookbinding department, Dezső SASVÁRI, to begin the restoration of the damaged manuscripts and worn books in our National Library on a limited scale, and without the proper equipment, after he completed his study

¹ ERDÉLYI PÁL: Régi kéziratok tatarozása. (The Restoration of Old Manuscripts). Magyar Könyvszemle 1898. pp. 113—123. FEJÉRPATAKY László: A sanct-galleni konferencia. (The Sanct-Gallen Conference.) Loc. cit. p. 321—343.

trips abroad and at home.² Of course, Sasvári's considerable effort was but a small part of the total work to be completed, but it was a step in the right direction.

The idea of a similar solution did not even occur to the Academy Library where, because of the increasing lag behind the development of national administration, the inadequate staff, lack of space, increasing number of unbound books in comparison to the new acquisitions, the initial steps toward conservation could not even be taken. On the other hand, careless handling, frequent rearrangement due to the small and insufficient storage space, the wartime packing and unpacking, led to the damage of more and more books in the valuable collection.

In 1949 the reorganization of the Academy, by providing more financial resources, meant a decisive change not only for the entire Library but also for conservation. The manuscript collection of the Library and, from 1954, the collection of old books which was formed in that year, benefitted from conservation.

In the following we would like to report on the conservation work of these two collections during the last fifteen years.³ The tried and tested principles and methods of this work and the practical results achieved shall be introduced. This report will probably be of use to those libraries where the collections are in a state similar to our fifteen years ago and the limited financial resources do not permit the relatively expensive research requiring large investments and staff to be carried out.⁴

Equipment, Storage

Until 1949 the equipment of the manuscript collection were a large room, six metres high, badly illuminated, closely lined with simple open shelves to the ceiling which were tightly packed with codices and other bound manu-

² SASVÁRI Dezső: Kódexek és régi könyvek restaurálása az Országos Széchényi Könyvtárban. (The Restoration of Codices and Old Books in the National Széchényi Library.) Magyar Könyvszemle 1941. pp. 180—182. Also: Régi papírosok és kötések restaurálása. (The Restoration of Old Paper and Binding). Loc. cit. 1941. pp. 395—397; Porladásnak induló kéziratok és könyvlapok restaurálása az Orsz. Széchényi Könyvtárban (The Restoration of Crumbling Manuscripts and Book Pages in the National Széchényi Library). Loc. cit. 1942. pp. 426—428. See also: Régi bőrkötésű könyvek restaurálása (The Restoration of Old Leather-Bound Books). Loc. cit. 1943. pp. 435—437.

³ Concerning the conservation work in the manuscript collection until 1957 see BERLÁSZ Jenő: Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása (The Transformation of the Manuscript Collection of the Academy Library) Budapest, 1957. (Publications of the Library of the Hungarian Academy of Sciences, No. 4. Extr. from Magyar Könyvszemle. Regarding the first three years of conservation work done in the collection of old books see CSAPODI Csaba: Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában) Book Conservation and Restoration in the Library of the Hungarian Academy of Sciences). Budapest 1958. (Publications of the Library of the Hungarian Academy of Sciences No. 10. Extr. from Magyar Könyvszemle.)

⁴ Our purpose was not to publish a systematic manual on the general problems of conservation. TIBOR TOMBOR's comprehensive work was written in consideration of a tremendous foreign literature: A könyvtári állomány védelme. A könyvhigiénia alapjai (Conservation in Libraries. Fundamentals of Book Care). Budapest, 1961. (Publication 10 of the Orsz. Könyvtárügyi Tanács.) In the present study the author attempted to give only an entirely practical report of the actual work done on one definite collection.

scripts, fasciculi, packages of manuscripts in board-like files or simply wrapped in brown paper and tied with string. The old books, since they did not form a separate collection, shared the fate of the other stored pieces of the entire library; only the incunabula and the old Hungarian books were put into glass-fronted cabinets.

In 1950—1951, during the reconstruction of the Library, the new furnishings of the manuscript collection were completed in three rooms opening into each other (the rebuilt one-time office and residence of the secretary-general) as a hall with galleries (Plate 1). After the completion of these three rooms a fourth was added, but of course for a different storage system (Plate 2). The collection of manuscripts and old books placed in the four spacious rooms is still one of the highlights of our Library, although it lost much of its aesthetical effect by the fact that along with the multiplied material it was necessary to accommodate a greater staff and set up many desks because of the lack of adequate office space.

The new furnishing was a significant step forward in comparison to the former situation even from the aspect of conservation because the manuscripts, incunabula and the old Hungarian books were placed in identical glass-fronted cabinets while, in the fourth room which was finally furnished, mainly the copies of the material of the History Committee and the more extensive manuscript legacies were placed on open shelves or rather on guide bars in closed boxes. In order to more adequately protect the most valuable material we had a nine square metre strong room separated from the other sections of the research hall by a fire-proof steel door. (Plate 3). In this strong room the iron cabinets did not prove suitable. Since they were low and not easily adjustable the utilization of space was inadequate. They were badly ventilated; steam condensed more easily on the cold metal surface than on the wooden shelves and the inside received no illumination at all. Moreover, the entire room lacked sufficient ventilation. It was possible to ventilate only by opening the door, thus endangering the collection. Therefore in order to protect the entire manuscript collection from fire a closed switch box, operated from without, was placed on the outside wall. At the end of the workday the electricity is completely disconnected and fire by short-circuit prevented. There is an automatic fire alarm system in the two central rooms.

The new system was quite advantageous for the work of the librarians, for quick service, for the selection of material and for a sort of historical spirit but as time progressed its disadvantages from the viewpoint of conservation became obvious.

The first disadvantage was the fact that the manuscript collection increased much faster than expected while the capacity of the halls did not and it was impossible to acquire other adjoining rooms. Thus other places which were not so close — some even on other floors — had to be included. The number of researches using the collection increased along with the staff, thus creating the well-known danger to paper and leather bindings caused by chemical substances which get into the air from exhalation and perspiration.

An even greater problem and danger to the collection was that it was *impossible to provide a temperature satisfactory to both the manuscripts and books and to the workers*. A comfortable temperature at desk height is 20° C; this temperature, especially in case of central heating which greatly dehumidifies the air, is too high for paper and leather. An even worse state occurs

when there are cabinets on the galleries in an approximately five-metre high room. The air was regularly checked by automatically registering hygrometers. When it is 20° C at desk height, it is 24—25° C at the galleries, while the relative humidity of the air lowers 20%. This is unthinkable for after a longer period it destroys and disintegrates the paper: *dry heat is the worst enemy of paper*. The humidity produced by water containers placed on the radiators is insufficient to raise the relative humidity to the necessary level. Ten to fifteen years ago the libraries were inadequately heated (16—17° C) and the librarians suffered from the cold, while today maintenance of the collection is difficult because of comfortable heating. Unfortunately it was impossible to set up a satisfactory system of ventilation or air conditioning under present circumstances.

The hall-library solution and the glass cabinets were not the answer to the ventilation problem of the collection. The deep alcoves under the galleries are quite dark and conducive to mould, worms and other enemies of books. It was not the fault of the furnishing but the result of the provision of the building that the smoke of the central heating system settled in the inner courtyard and crept into the manuscript collection through openings at the windows. The sulphur content of this smoke, together with the humidity of the air form sulphuric acid which is extremely injurious to paper and leather.

Only the new library, which will soon be built, will bring a solution. There the historical spirit, aesthetic qualities and former comfort will be exchanged, for a new system of separating the offices and the storage rooms will be installed. Instead of glass cabinets in the rooms the open iron shelves will accommodate the material in the storage rooms. At first glance it seems that we have returned to the original situation, but things are actually different because 1. the most valuable material in the store rooms will be kept in a series of fireproof, regularly ventilated safes; 2. the rest will be kept on non-flammable iron shelves instead of inflammable wooden ones; 3. all of the manuscripts will be kept in proper protected covers (portfolios, boxes) on the shelves (Plate 4); 4. and finally the storerooms will be air conditioned and dust free.

Organization of Conservation Work

The conservation of the manuscripts and old Hungarian books began immediately after the completion of the new furnishings in 1951. In the first year the Academy appropriated 50 000 Forints for the work. In the following year the regular annual budget of the Library included proper amounts for this too. It was thus possible to radically change the conditions in the collection. For the most part the necessary work was done by Dezső SASVÁRI since the Library lacked not only its own conservators and a restoration workshop, but also its own bookbinding department. In three or four years the most important part of the manuscript and old Hungarian book collections was put into order.⁵

When, in 1954, the old book collections was made separate, it became imperative to prevent the further deterioration of especially the alarmingly

⁵ See BERLÁSZ Jenő: op. cit.

bad condition of the incunabula (Plates 5—8). Volumes were falling apart with cracked leather bindings; wooden covers were broken in two; books without bindings were ripping or wrapped in cardboard or old calendars and tied with string. If the old bindings were replaced, a weak, half-cloth or tasteless speckled half-leather binding was used. The condition of the collection was not improved by badly glued pages, the works trimmed without regard to their glosses, and the bindings mended with bits of leather. The incunabula from the Vigyázó collection were originally in relatively good condition, but after finishing the new furnishings a new roof was required and the collections had to be temporarily placed elsewhere. The incunabula were carelessly stored in piles in a room where the plaster was falling and there, along with the already damaged bindings, even those in good condition were seriously injured.

The situation demanded extensive and urgent intervention for the mentioned manuscripts. In order to solve the task financial means were required. After the librarians showed the damaged books and photographs of them to the authorities, the Academy appropriated 50 000 Forints (as in case of similar work on the manuscript collection) in order to carry out the most important work on the incunabula. *In Hungary, where a similar amount has never before been appropriated for book conservation*, this was a considerable sum. Nevertheless it was understandable inadequate to set up a restoration workshop, research laboratory, expensive machinery and implements and a permanent staff of experts. The amount was sufficient for satisfying only a minor part of the basic needs. This investments could not be made and every cent was used for carrying out more urgent tasks. The initial work was even based on the cooperation of experts temporarily hired.

It was not easy to begin. We realized the urgency and the authorities were cooperative. But because of the great inexperience the librarians had to personally work out the principles and methods. As it follows from the described events *the methods and principles of book restoration and conservation in Hungary had no established and generally accepted basis*. The materials, processes and tools against mould, worms etc., which were employed abroad were not yet known in Hungary. First the most important pertinent literature had to be quickly obtained from abroad and studied. We had to find collaborators capable of carrying out the tasks, examine their work and discuss their methods, harmonize the applied or suggested materials and methods with the opinions of experts, biologists, chemists, paper engineers, etc. All these had to be accomplished during the course of the work while *preventing any harm to the valuable collection. No untested methods, however attractive, were allowed to be used on the old books of our Library*.

We are greatly indebted to the professional guidance of D. SASVÁRI and the collaborators of the Szécsényi Library who became proficient in this field; the teachers of the High School of Fine and Applied Arts: J. FABRÓ, J. NÉMETH and their able pupils, collaborators; the conservation workshop of the National Archive — set up in 1957 and excellently equipped — which was organized by Ilona HASZNOS SZÖLLŐS who brought the institute up to international standards after several years of diligent work. We have never desired to keep our results a secret and in several instances we exhibited our work and discussed it with many experts.

The general sympathy and support of the directors of the Library and the Academy led to significant amounts of money being made available for restora-

tion and conservation every year for the last one and a half decades. In 1958 the Library organized its own bookbinding department, an important step for since that time our bookbinders learned to make excellent portfolios and storage boxes used primarily for conserving the manuscripts. Here they make the elegant, fine halfcloth bindings of Hungarian books from the first half of the 19th century, the last period of the old book collection.

Conservation was formerly undertaken *by an extensive organization* but in the last three years it has been the work of one expert, Gy. VÖRÖS, a member of the staff. *We plan to set up our own conservation workshop in the new building.*

The sums appropriated for the conservation of the manuscripts and old books, and the work completed are as follows:

Year	No. of Manuscripts	Am't in Forints for the Manuscripts	No. of Incunabula	No. of Old Hungarian Books	No. of Books from 1501--1551	Amt in Forints for Books	Total in Forints	Library's Bookbinders	
								Boxes, Portfolios	Bindings
1951	1079	50.000	—	—	—	—	50.000	—	—
1952	770	24.000	—	—	—	—	24.000	—	—
1953	61	10.000	—	381	—	16.000	26.000	—	—
1954	131	11.700	27	46	—	12.300	24.000	—	—
1955	203	16.000	136	52	—	50.000	66.000	—	—
1956	340	16.000	96	19	13	50.000	66.000	—	—
1957	90	9.200	28	38	29	38.000	47.200	—	—
1958	19	2.000	30	27	42	36.600	38.600	72	—
1959	11	1.000	18	40	55	36.400	37.400	145	—
1960	—	—	9	7	28	18.000	18.000	167	60
1961	—	—	8	5	15	13.500	13.500	90	113
1962	2	500	9	29	82	29.500	30.000	123	118
1963	189	3.800	3	22	48	26.200	30.000	61	24
1964							45.000		
Totals	2895	144,200	364	666	312	326,500	470,700	658	315

Here let us mention that as part of the appropriation we received 350 boxes and portfolios of which 220 boxes were used for storing manuscripts which were released by the elimination of the former large-size card catalogue of the Library.

Principles and Goals

Our manuscript and book conservation programme was guided by three main principles:

1. *We must be led by scientific goals and those of museums, not only bibliophilic ones.* Thus, although we were tempted, we did not try to bleach yellowed, water-stained sheets, to replace the ornamentation on the destroyed sections of the binding. The price of the total bleaching of one book is enough to put several volumes in order, and the cost of a single plate suitable for repairing the ornamentation on the binding is enough to conserve a whole volume. Our purpose is not to eliminate the minor damage caused by natural aging, and the ravages of time, by some extremely expensive cosmetic

treatment. *Our job is not restitutio in integrum, i. e., total restitution, but the saving and conserving of what was received from former ages for the future.*

2. The second principle harmonizes with the first. The purpose of a book is primarily to preserve the spiritual products of man and — contrary to the fineness of its appearance — it is only secondarily a museum or exhibition piece. The purpose of the library is to collect these products, protect them and save them in a condition suitable for usage. *As many books as possible must be put into the best condition possible. We do not desire to invest a great amount of work and money in the restoration of certain extremely valuable and fine pieces only, but the entire collection.* Therefore the work is always directed toward certain collections: first to the manuscripts, then the old Hungarian books, the incunabula and recently on the books from the first half of the sixteenth century.

3. *The methods applied must always be appropriate to the value of the volume we want to save.* Books, literary monuments printed 500 years ago, the manuscripts of old Hungarian literature, our great writers and scientists, deserve first class material and processes for their conservation and a finished product which is aesthetical, smart and in harmony with the entire collection or certain groups of it.

Defence Against Damage Caused by Animals

The first problem in conservation — after assuring the proper arrangement — is the defence against damage caused by animals and fungi because this may mean a catastrophe for the collection. Of the animals, we can easily eliminate the mice burrowing into our collection. One skilled exterminator spreading poisoned food can destroy them.

The various insects are even greater enemies of old books primarily because the damage they cause is more subtle, less obvious. The Italian libraries, for instance, consider termites an elemental calamity. Fortunately north of the Alps they are not a problem, but other insects — mainly the anobium — cause serious damage even in Hungary. The havoc caused by such insects in the collection of old books at the Library was shocking. Under the cut bindings a whole labyrinth of chewed passages were visible. In many instances the entire board was nothing but a crumbling skeleton (Plates 9–12).

After thorough examination it was proved that these processes were completed a long time ago. Centuries ago, when these books were kept in a dark, neglected place and went untouched for decades — receiving no fresh air light — the larva or adult anobia lived and did their harm. Live parasites are rarely found. It seems that *the Hungarian climate is conducive to preserving the good condition of the books.* They are rather adversely affected by the damp climate of some of the Western countries and the humid heat of southern Europe. Those volumes in the Teleki and Vigyázó collections showing signs of great deterioration were, in most instances, acquired from book dealers abroad. According to our experiences in Hungary, *the danger from various animals is relatively insignificant among normal storage conditions, frequent airing and cleaning.* If traces of live parasites are found it is necessary to take special steps. It is also important that *books of uncertain origin, especially if*

they are suspect,⁶ should not be put into the storage rooms without the proper treatment.

Since these insects are found mostly within the hard board of the binding certain insecticides (DDT) are not of help and even alcohol injections are not dependable. Thus gas is used. But if the library is not especially equipped the application of gas involves great difficulties. Also, gas cannot be used frequently and newly acquired books cannot be regularly treated by such a method. Therefore we recently adopted a much simpler, but still effective, method: the vacuum process of Gy. BAKY. A twenty-four hour vacuum treatment is used and during this process the lack of oxygen, of atmospheric pressure, and the drying effect destroy all kinds of living creatures. The use of the vacuum box (Plate 13) does not require any special preliminary training as does the use of gas which takes a chemical engineer. It is not harmful to the surrounding and the cost of operation is hardly more than that of the electricity consumed. Thus every suspected book can be rendered harmless and every old book can be disinfected immediately after acquisition.

Defence Against the Damage Caused by Humidity and Mould

Second to the parasites the greatest enemy of books is humidity and the accompanying fungi. We are aware that the spores are always invisible present in the air and thus on the surface and pages of books. Only among certain circumstances favourable for their virulence do they cause damage; these conditions are unfavourable for the books. The greatest enemy of mould is dryness, light, ventilation, i. e. everything which discourages parasites. Among normal storage conditions no mould should occur in a library, but mould spots always appear on the binding and paper (Plate 15) if the books are kept in a wet, dark, unventilated room, and especially if they become wet. In such instance we discover that all the components of the book, the fibres of the paper, size, leather used for the binding, the linen, glue and paste, the wooden board, are first class breeding grounds for the fungi.

When we find live fungi, the first thing to do is to stop the cause of wetness. The books have to be removed from the contaminated place and dried without coming into contact with other books. They must be aired, ventilated; warm air has to be circulated. The already established and developed colonies of mould must be removed from the binding and pages. If these steps are taken quickly enough and if the books did not come into direct contact with water, then all traces of mould can be removed. Even if we are a little late the penetration of the fungi under the surface of the material, hence the discolouration and slow decomposition of the paper, which is difficult or impossible to remove, may start. When black, brown, green, pink and lilac spots spread over the paper removal is practically hopeless.

⁶ According to the Department of Zoology of the Museum of Natural History, if wood dust falls out of the wooden cover of a book upon being rapped it is likely, but not certain, to contain live creatures. Possibly in a state of rest the dust did not yet fall from the book even though the insect causing the damage died a long time ago. If, without rapping, dust is found between the cover and flyleaf, it is a certain sign of the work of a live parasite.

Not only is water harmful to books because it initiates the development of mould, but in itself is destructive, even if direct contact did not occur but only a high relative humidity. It not only dissolves the glue of the binding, the ink, the colours of the painted initials, but it soaks off the surface sizing which provides the old rag paper its strength. Hence this dissolved glue appears at the edge of the water stain as a brownish margin and the paper, losing its protective covering, becomes spongy just like an ink blotter (Plate 16).

In our Library the problems of damage caused by dampness and mould were met in various ways. Our old books are frequently filled with black, pink and lilac spots, old inactive signs of destroyed mould mixed with the brown stripes of the soaked size. If such mould has been dry for decades then it is harmless for the mould does not live forever. If it is not so old then we can always count on the possibility of its becoming virulent again under favourable conditions. Under all circumstances, both the old and new mould have to be removed as best as possible from the surface of the binding or the paper. For this a common, very soft eraser and wiping with alcohol are usually enough. However for the spores remaining invisibly on the surface and for mould penetrating the fibres of the paper — and thus cannot be erased — a fungicide such as thymol should be applied at the end.

In trying to eliminate fungi we experienced good results from the drying effect of our vacuum process.

In our Library we had to fight danger of active mould on two occasions. The first instance occurred when one of the walls of our archive (containing the bound manuscripts and folio-type old Hungarian books in cabinets) which touches the wall of the neighbouring apartment building was wet by the great amount of water leaking from a burst pipe. The wall of the Library building was even penetrated after a two-three week period and for several days there was an unexplainable mouldy smell which could not be eliminated by ventilation. From day to day green mould spots appeared on the surfaces of the mentioned volumes. After removing the cabinets — built directly to the wall — we learned the cause of the trouble and only by immediately separating the intact volumes and by ventilation did we prevent the colonization of the mould. The affected volumes were carried to a bright and airy place where the task of carefully removing the mould with alcohol could begin. We succeeded in erasing the mould stains.

In the second instance the roof of one of the store rooms leaked in a large area not where the old books were stored but above the stands containing the periodicals which were thereby damaged. The urgently set up fans and dehydrating material prevented the appearance of mould on the books. (The periodicals were prevented from moulding by exposure to infrared lamps and ventilation with hot air.

Methods of Conservation

a) Treatment of Damaged Paper and Parchment

The removal of various stains, the bleaching of completely yellowed pages, were always the goal of manuscript and book restoration from the viewpoint of bibliophily. Undoubtedly an old printed book is extremely lovely

in its original state and the good quality rag paper in its brilliant whiteness — if it really survived in such condition. It is also fine when this is the outcome of some cosmetic treatment, but then in quite a few cases the book gives some unpleasant affect: the printing inks fade, the sharp outline of the letters are blurred and — an even greater problem — hand written notes usually vanish and the material of the paper is weakened during bleaching. As it was mentioned such total bleaching is never done because of the great expense involved. Disregarding one or two experiments only the dirt spots and grease stains were removed (Plates 17—18).

Mechanical damage, humidity, mould, animals are a greater danger to the paper than discolouration. In such cases the paper — depending on how and to what extent it is damaged — must be repaired. *The principle here was naturally to do the least amount of unnecessary intervention.* The situation is relatively simple when the paper is strong, when its composition did not yet suffer, when it underwent only mechanical injuries as tearing and chewing. Here the replacement of gaps is not a special problem, although the careful execution of the work is a good test of the skill, conscientiousness and practice of the restorator (Plates 19—20). The completion of margins is usually done with a similar quality of rag paper if possible. The material of the added paper is usually slightly precoloured to eliminate the contrast between the two sections.

Such additions are employed only on the margins, the crease of the folio, or in instances when the damage is great or close to the margins and thus the paper may be further damaged. Thus the characteristic small boreholes made by the anobia are removed only when close to the margin. In the text such a filling is only troubling and even on the margin — not including the case in question — it is more injurious than useful to the aesthetical qualities of the book. Even the most skillfully executed filling leaves the surface of the reverse side with ugly spots and the work is long and otherwise unnecessary.

It is much more difficult to repair the weaknesses caused by dampness, water, humidity or mould. However, this is frequently a must for repairing the tears and for completing the margins because the flaking, weakened paper is not strong enough to support the additions. Recently, of course, the necessary reinforcement is done *by plastics* (spraying with cellulose acetate, impregnation.)

● At the final stage in the deterioration of paper, when the pages are becoming ragged or they probably flake apart, there is no other way to save the pages but by laminating them between two transparent layers. This lamination may be done manually when the page to be conserved is glued between two totally *transparent sheets of paper* (Plate 14) or it is pressed between two thin sheets of plastic in a laminating machine (Plates 21—22). Both processes are used in conservation.

Naturally such a complete mounting is done only when avoidable. When dealing with weakened paper we rather photograph the manuscript or book and a life-size *enlargement is made and bound in book form for the researchers.* The good photographs, in most instances, are entirely satisfactory for research. Hence this method is employed not only for old books and the pages of weakened manuscripts, but also for the manuscripts of our great writers, unique copies of old Hungarian books are preserved this way. The original works are supplied only in special cases, such as the examination of the watermark.

The conservation of parchment in our collection is done only on rare occasions because we possess only a few parchment codices and these are generally in good condition. Only one such codex required extensive conservation, but this was done by D. SASVÁRI (Plates 23—24) on the commission of its previous owner before the codex was purchased by the Library. It quite frequently happens that the parchment pages coming loose from the boards binding them must be cleaned and straightened. The method of doing this was taken from the Central Technological and Museological Department.

b) *Restoration of Binding*

The binding is the most important protector of the paper with a text endangered by numerous enemies: fire, water, careless handling, mould, insects. In a proper, strong, undamaged binding the inside of the book is rarely seriously harmed. But the injury to or lack of a binding results in definite destruction (Plate 19). In conservation the greatest problem is caused by the restoration of the binding or its replacement. The spoiled paper, if the book was not used too much, is more or less protected by a new binding, while without the binding the best repaired pages are not safe.

Former private collectors frequently took the radical step of throwing away seriously damaged bindings and replacing them with fine new bindings of bibliophilic value. We were not able to follow this procedure. Our aim was *to save everything for the research scientists*. Thus every binding which could be brought into a condition to serve its original purpose (protection) was saved. Our restorators reinforced dangling parts, replaced missing sections and spines, broken wooden boards and when it was necessary made an entirely new binding. But on this new binding every fragment of the saved old binding was reinforced (Plate 27). The purpose of the addition was to replace the missing part without artistic attempts at conserving (Plates 25—26). The missing hide was replaced by a similarly coloured piece. (The addition is usually of an identical colour or darker than the binding to which it is added because if it is lighter it stands out from the rest. (We have never attempted to restore the binding by using new plates.⁷ This method was rejected not only for financial reasons but because we felt it would be a falsification. At most only the impression of the essential lines mark the outline of the original pattern on the replaced leather surface (Plate 28). In all instances we replaced the missing hinges of volumes bound in wooden boards because these are important in keeping the inside of the book intact. Naturally these hinges were simple and not expensive imitations.

All fragments (Plate 29) turning up during the conservation are saved in order to mark the original catalogue number of the book. In many instances we discovered quite valuable material among the dissembled boards: codex pieces, calendar parts, sheets of playing cards. This is how we found a one-page incunabula calendar which was formerly unknown (Plate 30). We just as carefully save the fragmentary bindings which cannot ever be used again. Minutes about the conservation work done and the material used are saved; recently every piece has been photographed before conservation.

⁷ Similar views were maintained by CASAMASSIMA, Emanuele: *Nota sul restauro delle legature*. (Bollettino dell' Istituto di Patologia del Libro. 21 1962. pp. 67—77.)

Old Books in New Bindings

If the binding is lost or cannot be saved the old book receives a new binding. In making new bindings we adhered to two basic points: 1. *it must assure the survival of the book for future centuries*; 2. *the new binding must harmonize with the rest of the collection*.

To realize the first goal we did not spare the time and money to make new bindings of worthy material and fine execution. Thus, for instance, the folio-size incunabula are always bound between wooden boards or pieces of fibreboard with half-leather or leather covering. In case of half-leather binding the other parts of the wooden board are left empty; they do not receive a paper covering (Plate 32). It was not without reason that in olden times the books were bound this way: no other material is suitable for protecting the heavy volumes.

In order to realize the second goal certain basic principles were set up for our collaborators. The incunabula received leather or wooden boards with half-leather bindings. The old Hungarian books and every foreign volume from the 16th and 17th century are leather bound. Those of the 18th century are half-leather bound and books of the first half of the 19th century are put in half-cloth bindings. The incunabula have no printed titles or gilding because this is out of tune with the impression of the old collection. Otherwise we did not attempt to achieve uniformity and to prescribe the particular types of binding. On the other hand we gave our artists a free hand. Thus we provided for the excellent pieces in the collection: D. SASVÁRI's style bindings which he designed after carefully studying the old bindings (Plate 31) and for J. FABRÓ's incunabula bindings which are simple but striking creations with a fine blend of colour and perfect smoothness. (Plate 33). *The author prefers this latter type. With its simplicity it is entirely modern, but its techniques harmonize with the mood of the old collection.* Our collaborators were encouraged to do even more: *to show we can be modern and simple and at the same time expressing artistic creativity with various geometric designs.* They competed to create the finest modern bindings which still organically harmonize with a collection of old books. *Their artistic effect is achieved with various colours, simple designs, delicate proportions, moderate line decorations (Plates 34—43) and in case of books younger than the incunabula, some gilding.* Thus conservation goes hand in hand with creativity and our collection will once be a source of research on the art of bookbinding in Twentieth Century Hungary because the artistic method of bookbinding, the individually planned and finished leather bindings, was allowed to exist when this genre was already on its way towards extinction.

Naturally not every old book receives such a leather binding and — as we mentioned — 18th century books are bound in a rather simple half-leather binding and those from the first half of the 19th century are given a half-cloth binding. But in all instances we are careful that the modern material of these half-cloth bindings should not clash with the character of the collection. The linen is some dull coloured, unbleached type, the endpaper is smooth or some hand-coloured paper. The storage of the few-page long fine print of less value is done in boxes especially planned for the purpose. Namely, it would be senseless to protect some not too valuable, rarely used, welcoming address, and similar works, in bindings which cost more than the value of the printed work itself. Such simple, or rather one-sheet printed books, are given a uniform

covering according to their size. The envelopes are put into a box which, for easier handling, has 3—4 sections. Thus these boxes are placed on the shelves of the storage rooms (Plate 44).

We would like to mention two technical observations in connection with the bindings. One is that the conservators employ *plastic* glues more frequently in their work, for these do not spoil. Mould and animals cannot nest in them. Our experience is that although the real ribs and the fixed back would best suit the style of the old books (for the back glued to the spine was not known in older times) the sections sewn to bands (false ribs with the back not glued to the spine opens more easily than one which is glued. When a book is rebound it is senseless to keep less adequate and old-fashioned binding techniques just for the sense of style. In more recent times, if the old book is rebound, sections of the book are sewn to bands and the spine is not glued to the back of the book.

Methods and Means of Storing Manuscripts

Regarding the nature of the material, the method of storing manuscripts is not identical with that of the books. An important difference is that while the books may be temporarily placed on the shelves of the storage rooms with a binding (the lack of binding causes damage only through usage) the majority of the manuscripts cannot be stored without a protective cover which they need for standing on the shelves. Without it, the pages scatter. The other difference is that while the binding offers sufficient protection for the books the many types of manuscripts cause the protective covers to be varied too.

a) *Binding*. The bound manuscripts are the same in form as the books. Consequently, the natural cover of such manuscripts is also an adequate binding as in the case of printed books. When speaking about bound manuscripts we are largely referring to the codices which usually have a valuable contemporary binding. But there are also recent bound manuscripts from the 17th to 18th centuries which are covered with masterpieces of the bookbinding art of the age. These naturally must be handled and conserved much the same as the bindings of the old books. More frequently, however, the bindings of the manuscripts are simple but perfectly suitable to the purpose and was either bound afterwards or the text was written on such sewn and bound papers. These bound manuscripts do not cause storage problems and storage is generally done much the same as for the printed books. It is practicable to bind the larger and frequently used manuscripts, not only because storage is most simple this way but because this hinders the confusion or removal of the pages. On the other hand it is true that such a binding is relatively expensive because today the manuscripts and typed sheets are mostly written on separate pages and binding is possible only if these are glued in pairs or if the individual pages are glued on sewn narrow strips of paper. At any rate it must be considered whether the manuscript is worthwhile to rebind, can its more frequent usage be accepted; if not we should choose some less expensive method of storage.

b) *The Binding Together of Manuscripts*. At the first stage in the conservation of the manuscript collection the various smaller manuscripts of prominent

authors were collated into volumes. This method has its advantages. It is relatively cheap because a separate binding or portfolio for each work is not necessary, but 20 or 30 smaller manuscripts can be bound together. The smaller manuscripts were saved from loss or thievery and the confusion of pages prevented. Its disadvantages are: 1. all of them must be handed over if only one is asked for and thus are exposed to damage. (This we experienced, especially in making the critical edition of significant Hungarian writers.) In many instances all of the manuscripts were unnecessarily handled when the researcher would have been satisfied with one of them. 2. If the manuscript is written from margin to margin it may occur that during the binding the marginal binding is stuck to the wrong place, or that the beginning or end of the lines is hardly legible because of the binding being too tight or the inner margin too narrow. This makes it even more difficult to photograph the work. 3. The greatest disadvantage is that because such minor manuscripts are rarely of the same size the margins do not cover each other and therefore they curl, become easily dusty and there is no way of dusting them.

The worst form of such a binding occurs when certain people use it for protecting their own correspondence which reach the archive in such a form. The letters are either glued on their reverse sides to blank sheets or the different sized letters are evenly folded and bound together. The first method is primitive and in the second the letters have to be steadily unfolded for use and later break.

In the old material of our manuscript collection there are a few such examples of correspondence bound together which satisfactorily suits the purpose and is still applicable (Plate 45). A part of the correspondence of Ferenc Kazinczy was bound approximately one hundred years ago in such a way that the letters have interleaves of blank paper. These protective pages are of even size and the right hand lower margins are approximately two or three centimeters larger than the letters and at the upper margin the letters are even with the interleaves. In such a way the letters are protected from wrinkling of any sort and from their margins being torn. Those who use the letters do not touch the actual manuscript but only the blank interleaves. The interleaves, which are tightly smoothened at the edges, also protect the manuscript from dust. Among our old correspondence these were found to be in the best condition. Unfortunately the old letter writers were in the habit of beginning at the edge of the left margin in these instances it is somewhat difficult to read and photograph them.

c) *Fasciculi*. It is customary to store the manuscripts of the archive in fasciculi. This method was formerly employed in the manuscript collection too. In other words, the bundle of manuscripts are put between two sheets of cardboard and the whole thing is pressed together with a band or string. Within the fasciculi the manuscript units are separated from one another by a simple pallium only. These fasciculi are then placed alongside one another on the shelves. Because of the tremendous amount of material in the archives no other method can be employed for the majority of the collections. Naturally the medieval documents are not kept in fasciculi but in boxes. This method cannot be used in the manuscript collection today because the manuscripts are not protected from dust in them. This led to the popularity of the portfolio.

d) *Portfolio*. The portfolio is a suitable and relatively inexpensive means of storage. Of course not any portfolio can be used for the wrong one does not

protect but harms. A good portfolio meets the following requirements: 1. it is made of a lasting good material; 2. it is not too wide, it should not contain too much material. A portfolio wider than four to five centimeters is not practical. 3. It should not be too small for then it rips or wrinkles the edges of the manuscripts. 4. The inside overlapping flap should be held in place by a piece of string, the same as the entire file on the outside. The manuscripts slip if they are not held tightly together. If the papers have to support their own weight they wrinkle and rip. 5. Therefore the inner overlapping flap must be mailed — and the strings so placed — that the manuscripts are really held tightly. 6. The inner flap may not reach the edge of the board. There should be a little margin left on the board so that the weight of the file will be supported by the board and not the manuscripts contained within (Plate 46).

e) *Standing Boxes*. Similarly to the binding and the portfolio this is also easily storable and can stand on the shelves like the others. The manuscripts stored in them are certainly dust free. The only problem is that we must beware of putting too many manuscripts in them, for if it is only slightly over-stuffed it cannot close well. And if the manuscripts are loose then their lower margins wrinkle and after a time the manuscripts spoil. The situation is somewhat better when the individual manuscripts or smaller bundles of them are held separately in a stronger envelope within the box or if they are put between two sheets of cardboard to form a sort of fasciculus within the box. Under any circumstances it is advisable that the box be tied with string on the outside, although here — in contrast to the portfolio — the string cannot press the manuscripts together.

f) *Recumbent Box*. According to our experience this is the best means of storing common manuscripts (Plate 47). 1. The use of space significantly increases in comparison to the standing box or portfolio. The boxes (40—50 cm long) are placed on the shelves with their narrower sides facing frontwards or on the guide bars of the storage shelves. Thus we can keep approximately twice as many manuscripts in a metre of space than otherwise. 2. The manuscripts are just as dust-free as otherwise. 3. We can place manuscripts of different sizes than in the second, third or other groups. 4. The storage can be furnished with uniform, pre-manufactured boxes. We do not have to wait until every bundle of manuscripts has its portfolio or box made to size. The important thing is that the bundle or bundles would be held together in the box similarly to the fasciculi and the standing boxes because otherwise the manuscripts and bundles might slip and wrinkle. It is also necessary to put a proper vent on the boxes, naturally not on the top where the danger of becoming covered with dust exists, but on the sides.

g) *Coverings, Bags*. It was even mentioned previously that the individual manuscripts or smaller groups of them should be placed within envelopes in the means of storage. The envelope does not only protect the manuscript, but the labels, description numbers on it make their finding, keeping in order and returning to their place easier. Naturally it is important to have the envelopes made of paper which is strong enough that it will not easily spoil in usage.

h) *Glass, Plexiglass*. Formerly some unusually valuable manuscripts were put between two plates of thick glass tapes at the edges with masking tape. The difficulty here is not only the heaviness of the glass and the great space it requires. But it easily breaks and rips the manuscripts held between

them. Plexiglass has all the advantages of glass without its disadvantages. It is totally transparent, light and flexible. Unfortunately plexiglass is an import item in Hungary and it is difficult to supply the thin ones needed. Those available are usually so thick that they are unsuitable for general use. Therefore we have only a few pieces of plexiglass⁸, although this would be one of the best means of storing.

The Storage, Protection and After-Treatment of Bindings.

The careful conservation of the old valuable bindings and the fine bindings of soft covered books are of no use if provisions are not made for the further protection of the already bound pieces. Leather binding is a lasting and dependable protection for the inside of the book, but it is quite sensitive. Irreparable damage to the binding may be caused by carelessly removing a finely bound book which is placed next to a hinged one on the shelf. The same problem may arise if the books are carelessly thrown on top of one another. For the heavier volumes, the leather on the lower margin of the board soon wears away if they are pulled, and not raised, off the shelf. All of these damages can be avoided with care. One method is to make cases for the volumes, making sure that they are not tight. For if they are, the volume rubs against it and wears away. A soft flannel lining for the case is the best and it is also important to have vents, and an save-like covering above the spine of the book. (Plate 48).

Another tested solution is to put a transparent but strong plastic cover on the binding. This is advisable in cases when we want to exhibit the fine binding.

Another way of protecting the covers is to put *flannel-lined sheets of cardboard on both sides*. If this is too expensive common binder's boards without flannel may serve the purpose. In our incunabula collection protection against scratching is done in such a way. Under the heavier folio volumes a flannel-lined sheet of cardboard is placed on the shelf for we learned from experience that the lower edge of the binding very quickly wears away.

We must not forget that not only do the books have to be regularly dusted, but the leather bindings must be rubbed with a *leather dressing* a year after its making and periodically from then on. Otherwise they dry and the sulphurous smoke of the polluted city air destroys them. Among the protective cases we would like to introduce two special types. These are employed when it is desirable to have the books preserved in their original state, without any conservation. This method was especially necessary for the library of Mihály Vörösmarty. Vörösmarty was not a bibliophile and the majority of his books remained unbound. We have almost a hundred of them. Binding them means tampering with the collection, while storing them without binding would have meant their destruction. Therefore J. NÉMETH planned a special case for them (Plate 49). The book-like case with drawers in which we keep Laura Csajághy's prayer book (she was the wife of Vörösmarty) which has fallen apart is also by J. NÉMETH (Plate 50). Between the pages of the book there

⁸ Such a use of plexiglass in manuscript protection is the idea of Klára CSAPODI-GÁRDONYI who applied it to the manuscript collection of the National Széchényi Library.

are locks of hair, pressed flowers and ribbons. Any other method of conservation, such as rebinding, would have been a profanation.

*

If today, one and one-half decades after the beginning of our conservation work we examine our manuscript and old book collections and try to evaluate our results, we see how much more has to be done. Not only must old and defective means of storing manuscripts and damaged portfolios be gradually replaced, or many damaged letters and manuscripts repaired, not only do the thousands of volumes already in storage rooms have to be selected for conservation, but our collection is steadily growing and a great amount of manuscripts and books are received which require protective storage and conservation the same as those already in our possession. *The conservation of books and manuscripts is not a single undertaking but a constant task.* Thus conservation is just as important to a library as enlargement and processing.

**ÁLLOMÁNYVÉDELMI MÓDSZEREK ÉS EREDMÉNYEK
AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRÁBAN
ÉS RÉGI-KÖNYV GYŰJTEMÉNYÉBEN 1949—1964**

Másfél évtized nem sok idő. Mégis elég ahhoz, hogy a könyvtár egy részlegének képe gyökerestől megváltozzék, egy korábban teljesen mellőzött feladatkör kibontakozzék az elhanyagoltságból. Ilyen mellőzött feladatkör volt könyvtárunkban az állományvédelem, konzerválás, restaurálás területe.

Nem különleges akadémiai könyvtári jelenség volt az, hogy az állományvédelem terén tizenöt évvel ezelőtt gyakorlatilag a nullaponttól kellett elindulni. A könyvtári állományvédelem Magyarországon a könyvtárügynek mindig mostohagyermeké volt, ugyanúgy, ahogy sokáig ez volt a helyzet más, környező államokban is. Amíg a magyar könyvtári munka a legtöbb téren nagyjából együtt tudott haladni az európai átlaggal, addig az állományvédelemben évtizedeken keresztül még akkor sem történt semmi, amikor több ország nagy könyvtárai már értékes kísérleteket végző, eredményes munkát teljesítő műhelyekkel rendelkeztek. Azok után a biztató híradások után, amelyeket a Magyar Könyvszemlében lehetett olvasni a könyvtárosok és levéltárosok sankt-galleri konferenciájáról,¹ tehát arról a konferenciáról, amely először tárta föl a kéziratkonzerválás és restaurálás problémáit, sajnálatos módon az első világháború kitéréséig nem történt semmi. Pedig akkor még meglettek volna a szükséges anyagi feltételek. Hogy az első világháború alatt és után Magyarországon bekövetkezett teljes gazdasági leromlás, majd a rövid konjunktúra után hozzánk is elérkező gazdasági válság idejében nem sok történhetett, az magától értetődik. Sőt a helyzet erősen romlott is azzal, hogy még az egyszerű könyvkötésre is alig volt pénzügyi fedezet könyvtárainkban és így — egy-két különlegesen kedvező helyzetben levő könyvtár kivételével — kényszerűségből feledésbe merült az az elv, hogy könyvtárba csak bekötött könyv való, mert még a használatlan vagy alig használt könyv is szét szakad a raktári állványon a mellőle kivett könyvek okozta surlódástól, sőt egyszerűen a raktári tisztogatás, leporolás, porszívózás során is. Ilyen körülmények közt szó sem lehetett arról, hogy bármelyik nagykönyvtárunk sok költséggel járó kézirat- és könyvkonzerváló műhelyt, kísérleti laboratóriumot rendezzen be és megkezdje az értékes állomány rendbehozását. A második világháborúval járó szörnyű pusztítások azután megsokszorozták az előző generációktól örökölt, már önmagukban is nagy feladatokat. — Semmivel sem volt kedvezőbb a helyzet a levéltárakban.

Az egyetlen kezdeményezést a 30-as évek végén a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának akkori főigazgatója, FITZ JÓZSEF

¹ Erdélyi Pál: Régi kéziratok tatarozása. Magyar Könyvszemle 1898. 113—123. l. Fejérváthy László: A sanct-galleri konferencia. Uo. 321—343. l.

tette meg. Könyvtáraink akkori szűkös anyagi helyzetében természetesen a Széchényi Könyvtárban sem lehetett szó egy korszerű műhely berendezéséről, de gondoskodás történt arról, hogy a könyvkötészet vezetője, SASVÁRI DEZSŐ megfelelő hazai és külföldi tanulmányok után, ha csak minimális mértékben is és kellő felszerelés nélkül, de hozzáfoghasson nemzeti könyvtárunk beteg kéziratainak és régi könyveinek rendbehelyezéséhez.² Sasvári szép munkája természetesen mennyiségben igen kevés volt az elvégzésre váró feladatok tengeréhez képest, mégis olyan alap, amire később építeni lehetett.

Hasonló megoldásnak még a gondolata sem merült föl akkor az Akadémiai Könyvtárban. Ez a könyvtár az ország könyvtárügyének fejlődésétől mindjobban elmaradó szervezetével, csekély létszámával, szorongató helyhiányával, az állománygyarapodáshoz viszonyítva aránylag mindig kevesebb bekötött könyvével, a könyvtári állományvédelem felé még a kezdő lépéseket sem tehetette meg. Sőt gondatlan kezelés, a szűk és meg nem felelő raktárak miatti gyakori átrakodás, a háború okozta el- és kicsomagolás csak az értékes könyvtári anyag újabb és újabb súlyos rongálódására vezetett.

Ahogy a könyvtár egész életében döntő változást hozott az *Akadémia újjászervezése* 1949-ben, úgy az állományvédelem számára is ekkor, az anyagi erőforrások megsokszorozódása után nyíltak meg a lehetőségek, s ezt a lehetőséget a könyvtár kéziratára, majd 1954-től kezdve az ebben az évben megszervezett régi-könyvek gyűjteménye az állományvédelem terén nem hagyta kihasználatlanul.

A következőkben ennek a két gyűjteménynek tizenöt évi állományvédelmi munkájáról szeretnénk beszámolni.³ Bemutatjuk a munka során kialakított és bevált elveket, módszereket, az elért gyakorlati eredményeket. Talán hasznos lesz ez a beszámoló azoknak a könyvtáraknak, amelyeknek állománya hasonló helyzetben van, mint amilyenben a mi könyvtárunké volt másfél évtizeddel ezelőtt és kevesebb anyagi lehetőséggel rendelkezvén, nincsenek abban a helyzetben, hogy aránylag költséges, sok anyagi és személyi főtételt megkívánó kísérletezést maguk végezzenek.⁴

² *Sasvári Dezső*: Kódexek és régi könyvek restaurálása az Országos Széchényi Könyvtárban. Magyar Könyvszemle 1941. 180—182. l. — Ua.: Régi papírosok és kötések restaurálása. Uo. 1941. 395—397. l. — Porladásnak induló kéziratok és könyvlapok restaurálása az Orsz. Széchényi Könyvtárban. Uo. 1942. 426—428. l. — Ua. Régi bőrkötésű könyvek restaurálása. Uo. 1943. 435—437. l.

³ A kéziratárban 1957-ig folytatott állományvédelmi munkákról *Berlász Jenő*: Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása. Budapest 1957. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 4. Kny. a Magyar Könyvszemle 1957. évfolyamából.) — A régi könyvek gyűjteményében végzett állományvédelmi munka első három évéről ld.: *Csapodi Csaba*: Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Budapest 1958. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 10. Kny. a Magyar Könyvszemle 1958. évfolyamából.)

⁴ Tehát nem rendszeres kézikönyvet akarunk adni az állományvédelem általános kérdéseiről. Ilyenként rendelkezésre áll már *Tombor Tibor* nagy külföldi szakirodalom fölhasználásával készült, alapos munkája: A könyvtári állomány védelme. A könyvhigiénia alapjai. Budapest 1961. (Az Orsz. Könyvtárügyi Tanács kiadványai 10.) Mi itt csak egy bizonyos gyűjteményben végzett konkrét munkákról számolunk be, teljesen gyakorlati céllal.

Berendezés, raktározás

Hat méter magas, meglehetősen rossz világítású, nagy helyiség, a mennyezetig épített, egyszerű, nyitott polcokkal sűrűn beépítve; a polcokon egymás mellett zsúfoltan sorakozó kódexek és más kötetes kéziratok, fasciculusok, könyvtáblaszerű tékába foglalt vagy csomagolópapírba burkolt, sokszor csak egyszerűen spárgával átkötött kéziratcsomagok: ez volt a kéziratár 1949-ig. A régi könyvek — ekkor még külön gyűjtemény híján — általában megkülönböztetés nélkül részesültek a könyvtár egész raktári állományának mostoha sorsában; csak az ősnymtatványok és régi magyar könyvek kaptak üvegajtós szekrényekben elhelyezést.

A könyvtár újjáépítése során 1950/51-ben készült el a kéziratár új berendezése az egykori Főtitkári Hivatal és a főtitkári lakás átalakított területéből: három egymásba nyíló helyiségben mint galériás teremkönyvtár. (1. kép.) Ehhez a három helyiséghez csatlakozott 1959-ben a negyedik helyiségnek az előzőkkel összhangban, de más rendszerű tárolásra berendezett beépítése. (2. kép.) A négy helyiségben elhelyezett kéziratár és régi könyvek gyűjteménye ma is könyvtárunk egyik látványossága, bár esztétikai hatásából sokat veszített azáltal, hogy a megsokszorozódott állománygyarapodással párhuzamosan szükségessé vált létszámnövekedés miatt — megfelelő munkaszobák hiányában — munkaasztalokkal kellett telezsúfolni a korábban levegős helyiségeket.

Az új berendezés az előző állapottal szemben állományvédelmi szempontból is nagy lépés volt előre, mert a kéziratok, ősnymtatványok és régi magyar könyvek egyforma, üvegajtós szekrényekbe kerültek, (a legutoljára berendezett negyedik helyiségben pedig — főleg a Történelmi Bizottság másolatanyaga és nagyobb terjedelmű kézirathagyatékok — nyitott polcokon, illetőleg csúszósíneken elhelyezett, zárt dobozokba.) A legértékesebb anyag fokozott védelmére a kutatóterem területéből leválasztott, tűzbiztos páncélajtóval ellátott, 9 m² alapterületű szoba épült. (3. kép.) Az ún. „páncélszobában” elhelyezett vasszekrények azonban nem váltak be. Alacsony formájuk, rosszul állítható polcaik miatt nem jó a helykihasználásuk; rossz a szellőzésük, a pára a hideg vASFelületeken könnyebben lecsapódhatik, mint fapalcokon, bel-sejüket világosság nem éri. A megfelelő szellőztetőberendezés hiánya egyébként ennek az egész helyiségnek fogyatéka. Szellőztetni ui. csak az ajtó nyitva-tartásával lehet, akkor pedig az állomány biztonsága van veszedelemben. Az egész kéziratár tűzvédelme érdekében a teremsor külső falán elhelyezett, tehát csak kívülről kezelhető, de ott kulccsal elzárt szekrénybe épített áramkikapcsoló berendezés létesült. Ennek segítségével a munkaidő végén az egész területet áramtalanítani lehet. Rövidzárlat nem okozhat tüzet. A két középső szobában tűzjelző berendezés is van.

A könyvtári munka végzése, a gyors kiszolgálás lehetősége, az anyag szemmel tartása s nem utolsósorban a „történelmi hangulat” szempontjából az új berendezés nagyon jó volt, de az állományvédelemre nézve hátrányos vonásai idővel mind jobban kiderültek.

Az első hátrány volt már maga az a körülmény, hogy bár a kéziratár gyarapodása a vártnál sokszorososan nagyobb volt, viszont a termék befogadó-képességét nem lehetett növelni, sem pedig csatlakozó új helyiségekhez jutni. A raktározást tehát hamarosan ki kellett terjeszteni távolabbi, sőt más emeleten levő helyekre is. További súlyos hátrány volt az, hogy a kutatóforgalom fejlődése és az osztály erős létszámgyarapodása fokozta azt a közismert vesze-

delmet, amit az emberi kilégzés, az élő szervezet kipárolgásából a levegőbe jutó vegyi anyagok okoznak a papírnak és a bőrkötéseknek.

Mindezeknél nagyobb problémát, súlyosabb állományveszedelmet okoz azonban az, hogy *nem lehet egy helyiségben egyesíteni az íróasztal mellett dolgozó embernek és a kéziratári, illetve könyvraktári állománynak hőmérséklet iránti követelményeit.* Íróasztali munkához ui. kb. 20 °C szükséges. A papír- és bőranyagnak, főleg a levegőt erősen szárító központi fűtés esetén ez a hőfok már sok. De főleg akkor ártalmas, ha a magas, mintegy 5 méteres helyiségek galériáin is kéziratokat tartalmazó szekrények vannak. Rendszeres ellenőrzéseket végeztünk erre nézve automatikusan regisztráló higrométer-hőmérővel s kiderült, hogy ha az íróasztal magasságában 20 ° van, akkor fönt a galérián már 24—25°, és a levegő relatív páratartalma 20%-ra süllyed le. Ez pedig megengedhetetlen, mert a túlságosan száraz levegő hosszabb idő alatt elpusztítja, törékennyé teszi a papírt. *A száraz meleg ui. a papír egyik legnagyobb ellensége.* A fűtőtestekre szerelt víztartályok páratermelése elenyészően csekély ahhoz, hogy a kívánt fokra emelje a relatív páratartalmat. Amíg 10—15 évvel ezelőtt a hivatalok és a könyvtárak fűtése is elég rossz volt (16—17 °C), akkor télen a könyvtárosok fáztak, az ő egészségük károsodott, de az állomány kevés veszedelemnek volt kitéve; ma azonban, normális, jó fűtés idején az állomány épségének kérdése sok gondot okoz. Sajnos a helyiségek felső részeit szellőztető berendezés létesítését az adott viszonyok közt nem sikerült megoldanunk, sem helyi légkondicionálást.

A teremkönyvtármegoldás, a zárt szekrényekkel együtt különben sem bizonyult szerencsésnek az állomány szellőztethetősége szempontjából. A galériák alatti meglehetősen mély, alkovszerű részek általában elég sötétek is, a sötétség pedig talaja mindenféle könyvkárosítónak (penész, férgek). Az viszont már nem a berendezésnek, hanem az épületen belüli hely kijelölésnek lett súlyos következménye, hogy a központi fűtésnek az udvarra lehúzó füstje az ablakokon át beszívárog a kéziratárba. Már pedig tudjuk, hogy a füst kántartalma a levegő nedvességével egyesülve kénsavvá alakul, a papír és a bőr legnagyobb ellenségévé.

Segítséget csak a rövidesen fölépülő új könyvtárárpület fog hozni, amelyben a történelmi hangulatról, esztétikumról és kényelemtől lemondva az új berendezés már az egyetlen helyes módon, a munkahelyek és raktárak elválasztásának rendszerén fog fölépülni. A szobák üvegezett szekrényei helyett raktárak nyitott vasállványzata tárolja majd az állományt. Első pillanatra ez a régi kiindulóponthoz való visszakanyarodásnak látszik, a valóságban egészen más lesz a helyzet: Mert 1. a legértékesebb anyag a raktáron belül külön, tűzbiztos, de megfelelő kivitelezésénél fogva a rendszeres szellőztetést is lehetővé tevő páncélszekrény sorban kap helyet. 2. A többi állomány nem gyúlékony fa polcokon, hanem éghetetlen vasállványzaton fog állni. 3. A kéziratok mind megfelelő védőborításban (téka, doboz) foglalnak helyet a polcokon. (4. kép.) 4. A raktárak levegője kondicionált, tehát portalaníttat is.

Az állományvédelmi munka megszervezése

A kéziratok és régi magyar könyvek állományvédelmi munkálatai mindjárt az új berendezés elkészülte után, 1951-ben megindultak. Az Akadémia illetékes tényezői már az első évben 50 000 Ft-ot bocsátottak rendelkezésre

erre a célra. A következő évtől kezdve a könyvtár rendes évi költségvetése tartalmazott mindig erre vonatkozó tételeket. Ilyen módon néhány év alatt sikerült teljesen átalakítani a gyűjtemény képét. A szükséges munkákat túlnyomórészt *Sasvári Dezső* végezte, mert a könyvtárnak nemhogy saját konzervátorai és restauráló műhelye, hanem még csak házi könyvkötészete sem volt. Három-négy év alatt megtörtént a kézirat és régi magyar könyvanyag legfontosabb részének rendbehozása.⁵

Mikor azután 1954-ben önálló csoportként megalakult a régi-könyvek gyűjteménye, itt is égetően sürgős feladatként jelentkezett általában a könyvek, de különös fontossággal az aggasztóan rossz állapotban levő ősnymotatványok további pusztulásának megakadályozása. Még a Telekiek adományából, egy évszázada idekerült ősnymotatványok nagy része is siralmasan rossz állapotban volt (5.—8. kép.) Széteső kötetek, fölhasadozott bőrborítással, felibe tört fatáblákkal, minden kötés nélkül szakadozó könyvek, esetleg valamiféle rossz keménypapírdarabok, elhasznált naptárhátak közé spárgával összekötve. Vagy ha a régi kötés már javításra készült, a gyöngye félvászon, vagy izléstelen tarka félbőr-kötések, az össze-vissza ragasztgatott lapok, a glosszákra tekintettel nem levő körülvágás, vegyes bőrdarabokkal végrehajtott kötéskiegészítések semmivel sem járultak hozzá, hogy javítsák a meglehetősen vigasztalan képet. Eredetileg sokkal jobb állapotban voltak a Vigyázó-gyűjteményből kapott ősnymotatványok, de mikor a kéziratú új berendezésének elkészülte után nem sokkal váratlanul kiderült, hogy födémcsere szükséges és ezért az állományt átmenetileg máshol kellett elhelyezni, az ősnymotatványok egy nedves, hulló vakolatú, sötét helyiségbe kerültek, gondatlanul egymásra halmozva, a többi már ugysis rongált kötésekkel együtt a jó állapotban levők is súlyos sérüléseket szenvedtek.

A helyzet, ugyanúgy mint annak idején a kéziratokkal kapcsolatban, nagyarányú és sürgős beavatkozást tett szükségessé. A feladat megoldásához azonban számba kellett venni a lehetőségeket. Az ősnymotatványok legfontosabb munkálataira az Akadémia — miután az illetékeseknek megfelelő fényképes dokumentációval és kiállítással föltártuk a helyzetet, ugyanúgy 50 000 Ft-ot engedélyezett, mint a kéziattár hasonló munkálatainak megindulásakor. Magyarországi viszonyokhoz képest ez az 50 000 Ft hatalmas összeg volt, *addig hasonló összeget nálunk még nem fordítottak könyvkonzerválásra*, de arról természetesen szó sem lehetett, hogy restaurálóműhelyt, kutatólaboratóriumot rendezzünk be, drága gépeket, eszközöket szerezzünk be, állandó szakembereket alkalmazzunk. Hiszen a rendelkezésre álló összeg az alapföltételek megteremtésének is csak egy kis részére lett volna elegendő. Beruházásokra tehát nem költhettünk, hanem igyekeztünk minden fillért a legsürgősebb feladatok elvégzésére fordítani. Meginduló munkánkat így csak külső szakemberekre alapozhattuk.

A munkálatok megindítása azonban nem volt egyszerű. A feladat sürgősségét láttuk, a segítőkészség megvolt az illetékes tényezőkben, de hogy pontosan mit és hogyan kell tenni, arra vonatkozólag nagyrészt magunknak kellett kialakítanunk az elveket és módszereket, mert ezen a téren még meg lehetős nagy volt a tájékozatlanság. Magyarországon az ismertetett előzmények folytán a *könyvkonzerválás és restaurálás elveit és módszereit illetőleg nem voltak kialakult és általánosan elfogadott elgondolások*. Nem voltak ismeretek a

⁵ Ld. erről *Berlász Jenő* i. m.

külföldön újabban alkalmazott anyagok és eljárások, a férgek és penész ellen védekezésre használt szereknek könyvekben való alkalmazhatósága stb. Először tehát sürgősen be kellett szerezni és áttanulmányozni az idevágó legfontosabb külföldi szakirodalmat; meg kellett találni a munka elvégzésére alkalmas munkatársakat, az ő munkájuk minden mozzanatát figyelemmel kísérni és velük megvitatni; az alkalmazott vagy javasolt anyagokat, módszereket megfelelő szakemberektől, biológusoktól, vegyész- és papírmérnököktől szerzett szakértői véleményekkel összhangba hozni és így tovább. S mindezt menet közben, de úgy, hogy *a rendkívül értékes könyvanyagban már az első, kísérleti lépések se tegyenek kárt*: semmiféle, még oly tetszetős próbálkozással se veszélyeztessük az őrizetünkre bízott régi könyvek biztonságát.

Nagy segítségünkre voltak végzett munkánkban szakmai tanácsaikkal SASVÁRI DEZSŐ és fokozatosan kiképzett Széchenyi-könyvtári munkatársai, a Képző- és Iparművészeti Gimnázium tanárai (FABRÓ JÓZSEF, NÉMETH JENŐ, meg az ő tehetséges fiatal tanítványaik, s munkatársaik) és az *Országos Levéltár* 1957-ben fölállított, kitűnően felszerelt iratkonzerváló műhelye, amelyet HASZNOSNÉ SZÖLLŐS ILONA szervezett meg és emelt évek kitartó munkájával nemzetközi színvonalra. Eredményeinket sohase akartuk csak a magunk számára értékesíteni, hanem amit végeztünk, több alkalommal bocsátottuk széleskörű megvitatásra és kiállításra.

A Könyvtár és az Akadémia vezetőinek mindenkori megértő támogatásának köszönhető, hogy másfél évtized óta minden évben jelentős összeg állt rendelkezésre a konzerváló-restauráló munka számára. Fontos lépés volt 1958-ban a könyvtár házi könyvkötészetének a megszervezése is, mert ezóta a kéziratári állományvédelmet elsősorban szolgáló, kitűnő kivitelű tékák és tárolódobozok készítését az ERDŐDY FERENC vezetése alatt álló könyvkötészetünk vette át. Ugyancsak itt készülnek a régi-könyv gyűjtemény korban utolsó szakaszának, a XIX. század első feléből való magyar könyveknek ízléses, finom kivitelű félvászonkötései.

Míg korábban a konzerváló munkát *egy egész munkaszervezet* végezte, az utóbbi három év óta a konzerválás-restaurálás túlnyomó részben egyetlen állandóan foglalkoztatott szakemberre (VÖRÖS GYULA) van fölépítve. *Az új épület számára az a távolabbi elképzelésünk, hogy ott kiépítjük saját konzerváló műhelyünket.*

A kéziratár és régi könyvek gyűjteménye állományvédelmi munkáira fordított összegek és az elvégzett munkák mennyiségének évről-évre való alakulását a következő oldalon levő táblázat tünteti fel. Ezekhez a számokhoz hozzá kell még venni, hogy a beruházási költségvetésből is kaptunk mintegy 350 dobozt és tékát és kéziratárolásra tudtunk fölhasználni 220 olyan dobozt, amely a könyvtár régi, nagyalakú cédulakatalógusának fokozatos fölszámolásával szabadult föl.

Elvek és célkitűzések

Kézirat- és könyvkonzerváló munkánkban kezdettől fogva három alapelvünk volt:

1. *Csak tudományos és múzeális célok vezethetnek minket, nem pedig bibliofil szempontok.* Nem foglalkozhatunk tehát — bármilyen vonzó feladat lenne is — megsárgult, vízfoltos papírok fehéritésével, elpusztult kötésrészek díszítmé-

nyeinek pótlásával. Hiszen egy-egy könyv teljes kifehéritésének árából esetleg több könyvet egészen rendbehozhatunk, a kötődíszek kiegészítéséhez szükséges egyetlen nyomódúc árából elvégezhetjük egy egész kötet konzerválását. Nem akarhatjuk tehát ilyen rendkívül költséges „kozmetikázással” eltüntetni a természetes öregedés jeleit és az idők viszontagságai okozta sebek nyomait. *Nem a restitutio in integrum, a teljes helyreállítás a mi feladatunk, hanem az, hogy további évszázadok számára mentjük és őrizzük meg azt, amit az előző korok ránk hagytak.*

2. Az első elvvel összhangban van a második: A könyv elsősorban szellemi alkotások őrzője s bármilyen szép is a megjelenési formája, csak másodsorban muzeális, kiállítási tárgy. A könyvtárnak az a célja, hogy ezeket a szellemi alkotásokat gyűjtse, védje és tartsa a használat számára megfelelő állapotban. *Minél több könyvet kell tehát minél jobb állapotba hozni. Vagyis nem az a célunk, hogy egyes, kiemelkedően értékes és szép darabokat állítsunk helyre nagy munkával és költséggel, hanem hogy egész gyűjteményeket hozzunk rendbe.* Ezért a munka mindig bizonyos gyűjtemények, mint súlypontok kijelölésével haladt: először a kéziratokra, azután a régi magyar könyvekre, később az ősnymotatványokra, újabban az antika könyvekre koncentráltuk a legnagyobb erőfeszítést.

3. *Az alkalmazott megoldások mindig méltók legyenek azokhoz az értékekhez, amelyeket meg akarunk menteni.* Ötszáz évvel ezelőtt nyomtatott könyvek, nyelvemlékek, a régi magyar irodalom, nagy íróink és tudósaink kéziratai megérdemlik azt, hogy a konzerválásukhoz fölhasznált anyag és eljárás elsőrangú legyen, a kivitelezés pedig esztétikailag is szép, ízléses, összhangban álljon az egész gyűjteménnyel, illetve az egyes gyűjteményrészekkel.

Év	Kézirat db	Forint kéziratok számára	Ősny. db	RMK db	Antiqua db	Ft könyvek számára	Ft összesen	Házi könyvkötészet	
								doboz, téka db	kötés db
1951	1079	50 000	—	—	—	—	50 000	—	—
1952	770	24 000	—	—	—	—	24 000	—	—
1953	61	10 000	—	381	—	16 000	26 000	—	—
1954	131	11 700	27	46	—	12 300	24 000	—	—
1955	203	16 000	136	52	—	50 000	66 000	—	—
1956	340	16 000	96	19	13	50 000	66 000	—	—
1957	90	9 200	28	38	29	38 000	47 200	—	—
1958	19	2 000	30	27	42	36 600	38 600	72	—
1959	11	1 000	18	40	55	36 400	37 400	145	—
1960	—	—	9	7	28	18 000	18 000	167	60
1961	—	—	8	5	15	13 500	13 500	90	113
1962	2	500	9	29	82	29 500	30 000	123	118
1963	189	3 800	3	22	48	26 200	30 000	61	24
1964							45 000		
1951-1963 össz.	2895	144 200	364	666	312	326 500	470 700	658	315

Védekezés az állati kártevőkkel szemben

A konzerválás első problémája — a megfelelő elhelyezés biztosítása után — az élő, tehát állati és növényi (penész) kártevőkkel szemben való védekezés, mert mind a kétféle ellenség katasztrófát okozhat egy gyűjteményben. Az állati

kártevők közül könnyen sikerült végeznünk a gyűjteményünkbe beszivárgott egerekkel. Egyetlen, szakértő vállalkozó útján elvégzetett akció (mérgezett eleség főlészórása) elpusztította a veszedelmes jóságokat.

Alattomosabb, mert titkosabban, nehezebben észrevehető módon romboló ellensége a régi könyveknek a rovarok sokféle fajtája. Ezek közül például a természetek valóságos elem csapást jelentenek ma Olaszország könyvtáaira nézve. Szerencsére ezek az utóbbiak az Alpoktól északra még nem igen jelentkeznek, de egyéb rovarok, főleg az anobiumok nálunk is komolyabb gondokat okozhatnak. Első pillantásra a könyvromboló rovarok szempontjából a mi ősnymotatvány-gyűjteményünknek is kétségbeejtő képe volt. A régi fatáblák, de a könyvek belseje is át meg átlýuggatva ezernyi apró lyukkal; levált kötésrészek alól a rágott járatok labirintusa bukkan elő, olykor az egész tábla nem más, mint törékeny, porladó váz. (9.—12. kép.)

Alaposabb vizsgálat után azonban minden esetben kiderült, hogy rég befejezett folyamatokról van szó. Talán még századokkal ezelőtt élt és pusztított hennük az anobium lárvája vagy kifejlett példánya. Akkor folyt ez a pusztítás, amikor még ezek a könyvek, ki tudja, milyen elhanyagolt, sötét helyiségekben voltak és talán évtizedekig se nyúlt hozzájuk senki, nem érte őket friss levegő, világosság. Eleven élősködőkre csak a legkritább esetben bukkantunk. Úgy látszik, *a magyarországi éghajlat általában elég kedvező a könyvek egészsége szempontjából.* A nyugati országok nyirkos éghajlata, Dél-Európa párás melege sokkal rosszabb ebben a tekintetben. A nagyarányú rongálás nyomait viselő kötetek majdnem mind külföldi antikváriusoktól kerültek a Teleki- és Vigyázó-gyűjteménybe és ezekből hozzánk. Tapasztalataink szerint Magyarországon, *ha normálisak a raktári viszonyok, gyakori a szellőztetés, tisztogatás, aránylag csekély az állati kártevők okozta veszedelem.* Ha azonban eleven kártevők nyomaira bukkanunk, szükséges a radikális beavatkozás. De az is fontos, hogy *bizonytalan eredetű könyveket, főleg ha a fertőzőtség gyanújának nyomait lehet fölfedezni rajtuk,⁶ ne engedjünk be megfelelő kezelés nélkül raktárainkba.*

Minthogy a könyvpusztító rovarok főleg a kötéstáblák belsejében működnek, a rovarirtó porok (DDT) nem segítenek s nem elég megbízható az alkohol-injekciók hatása sem, azért radikális kezelésként a gázosítást szokták alkalmazni. Egy ilyen nagyobb gázosítást 1957-ben mi is végrehajtottunk mintegy 500 kötet régi könyvön, főleg olyanokkal, amelyeket az Orsz. Széchényi Könyvtár Könyvelosztó Osztályától kaptunk, tehát a legkülönbözőbb eredetű, bizonytalan körülmények közt tárolt könyvek voltak ezek. Csakhogy a gázosítás egy ilyen célokra föl nem szerelt könyvtárban rengeteg nehézséggel van egybekötve; gyakori alkalmazásáról, új beszerzésű könyvek rendszeres gázkezeléséről nem lehet szó. Ezért a legutóbbi időben egy sokkal egyszerűbb és mégis hatásos módszerre tértünk rá: BAKY GYÖZŐ vákuumos eljárását vettük át. Huszonnégyszáz órás *vákuum-kezelés* (oxigénhiány, légnyomáshiány, szárítóhatás) minden élőlényt elpusztít. A vákuumszekrény (13. kép.) használata

⁶ A Természettudományi Múzeum állattárától kapott tájékoztatás szerint: ha egy könyv fatáblájából kocogtatásra fapor hullik ki, akkor megvan ugyan a gyanú, hogy eleven élősködő lehet benne, de nem bizonyos. Lehet, hogy csak nyugalmi helyzetben nem hullott ki eddig belőle, de maga a rágadékok termelő rovar már régen kipusztult a könyvből. Ha azonban a tábla és előlék közt kocogtatás nélkül, már a könyv kinyitása-kor ott találjuk ezt a fűrészporszerű törmeléket, az már elég biztos jele az élő kártevő működésének.

semmiféle olyan előképzettséget nem kíván mint a gázosítás (vegyszermérnöki), teljesen veszélytelen a környezetre, üzemeltetése pedig alig kerül valamibe, csak a fogyasztott villamosáram árába. Ezért most már lehetőségünk van nemcsak arra, hogy minden gyanús könyvet ártalmatlanná tegyünk, hanem minden régi könyvet rögtön a beszerzés után fertőtleníthetünk.

Védekezés a nedvesség okozta károk, a penész ellen

A károkozó állatok után a könyvek második számú közellensége a nedvesség és a vele együtt járó penész. Tudnunk kell azt, hogy *a penész-spórák mindig jelen vannak a levegőben és így a könyvek felületén, lapjain is*, láthatatlanul. Veszelmet azonban csak bizonyos, virulenciájukra kedvező, a könyvekre kedvezőtlen körülmények közt okoznak. Legnagyobb ellensége a penésznek a szárazság, világosság, levegőcsere, tehát kb. ugyanazok, mint amik az állati kártevőket riasztják el. Normális raktározási viszonyok közt könyvtárban penész nem fordulhat elő. De mindig fölbukkannak a penészfoltok kötésen és papíron, (15. kép.) ha a könyvek nedves, sötét, szellőztelen helyiségbe kerülnek, főleg pedig ha víz éri őket. Ilyenkor kiderül, hogy a könyvek minden alkotórésze, a papír rostjai és enyvező anyaga, a kötéshez használt bőr, vászon, enyv és csiriz, fatábla elsőrangú táptalaj a penész számára.

Ha aktív penészre bukkanunk, a legfontosabb az azonnali beavatkozás: meg kell szüntetni a nedvességet előidéző okot, el kell szállítani a fertőzött helyről és ki kell szárítani a könyveket föllazított elhelyezéssel, léghuzattal, meleg levegő ventillálásával, el kell távolítani a már megtelepedett, kifejlődött penésztelepeket a kötésekről és lapokról. Ha a beavatkozás gyorsan történik s a könyveket nem érte közvetlenül rájuk folyó víz, akkor a penésznek minden nyoma eltüntethető. De csak egy kevés idővesztés is elég ahhoz, hogy a penész a papír felületéről behatoljon az anyag belsejébe, ezzel megkezdődik a papír nehezen vagy sehogy el nem távolítható színeződése, lassú szétmállása. Fekete, barnás, zöld, rózsaszín, olykor egészen lilás foltok terjednek el mindenhol. Ilyenkor a penésznyomok eltüntetése gyakorlatilag már reménytelen.

A nedvesség azonban nemcsak azért ellensége a könyvnek, mert előidézője a penész kifejlődésének, hanem magában is romboló hatást végez. Még akkor is, ha nem mint közvetlen beázás, hanem csak mint a levegő túlságosan nagy relatív páratartalma jelentkezik. Nemcsak a kötés ragasztóanyagát oldja, a kézírás tintáját, a festett kezdőbetűk színeit áztatja szét, fakítja ki, hanem leáztatja a régi rongypapírok szilárdságát biztosító felületi enyvezést is. Ez a kioldott enyv a vízfolt szélén barnás perem alakjában helyezkedik el, a védőréteget veszített papír pedig foszlóssá lesz mint az itató. (16. kép.)

Könyvtárunk többféle alakban találkozott a nedvesség és penész okozta károk problémájával. A mi régi könyveink is gyakran tele vannak fekete, rózsaszín, lila foltokkal, régi, inaktívvá vált, elpusztult penésznek a nyomai-val, keveredve a kiázott enyv barna csíkjaival. Ha az ilyen penész már évtizedek óta nem jutott újabb nedvességhez, akkor már veszélytelen, hiszen a penészgombák nem élnek örökké. Ha azonban nem ilyen egészen régi penészszel van dolgunk, mindig számíthatunk rá, hogy rájuk nézve kedvező körülmények közt újra virulenssé válnak. Mindenesetre akár új, akár régi penészből van szó, amit még a kötés vagy a papír felületéről el tudunk távolítani, el kell

távolítani. Gyakran elég ehhez a monopolradir vagy a közönséges, de egészen puha radír, az alkoholos letörlés. De a láthatatlanul ott maradó spórákra való tekintettel, főleg pedig, ha a penész már a papír rostjai közé is behatolt, tehát egészen el nem távolítható, ajánlatos az utókezelés is valamilyen penészölő szerrel (pl. thymol).

A penész elleni védekezésben jó eredményt várunk a vákuumos eljárás szárító hatásától is.

Könyvtárunk két alkalommal került szembe aktív penészveszedelemmel. Az első eset a következő volt: kéziratárunk egyik fala, ahol bekötött kéziratok és fólió alakú régi magyar könyvek állnak szekrényekben, érintkezik a szomszédos lakóház falával. Ebben a házfalban csőrepedés folytán két-három héten keresztül nagymennyiségű víz szivárgott befelé, és idővel átszivárgott észrevétlenül a könyvtáráépület falába is. Néhány napi megmagyarázhatatlan és szellőztetéssel el nem tüntethető dohos szag jelentkezése után egyik napról a másikra hirtelen zöld penészfoltok tűntek föl az említett kötetek felületén. A falhoz épített szekrények lebontásával táruktól a baj oka. A még penésztől érintetlen kötetek azonnali elkülönítése és kiszellőztetése megakadályozta, hogy a penész rajtuk is megtelepedjék. A megtámadott köteteket elszállíttatuk és világos, szellős helyen megkezdődött a penész gondos eltávolítása alkoholos kezeléssel. Így a penészfoltokat még sikerült nyomtalanul eltüntetni.

A második esetben egyik raktárban nagyméretű tetőbeázás történt, nem ugyan azon a részen, ahol a régi könyvek álltak, hanem a folyóiratok állványai fölött. A közvetlen vízkárok tehát a folyóiratokat érték. A sürgősen beállított nagyméretű ventilátoroknak és nedvszívó anyagok elhelyezésének köszönhető, hogy a könyveken nem jelentkezett penész. (A folyóiratok penészedését főleg infravörös lámpák sugaraiban való lapozással, meleg levegő ventilálásával előztük meg.)

A konzerválásban alkalmazott módszerek

a) A sérült papír és pergamen kezelése

A különböző eredetű foltok eltávolítása, teljesen megsárgult lapok fehéritése mindig fontos célja volt a bibliofil kézirat- és könyvrestaurálásnak. Kétségtelenül nagyon szép egy-egy régi nyomtatvány eredeti tisztaságában, a jóminőségű rongypapír a maga tündöklő fehérségében. Ha valóban így maradt fenn. Akkor is szép, ha utólagos kozmetika érte el ezt az eredményt, de akkor már sokszor érezhető valami idegenszerűség a könyvön; a nyomdafesték elfakul, a betűk éles kontúrjai ellágyulnak, az egész tükör inkább síknyomásra emlékeztet. Ennél azonban sokkal nagyobb baj, hogy a fehérités folyamán a kézírásos bejegyzések általában szinte nyomtalanul eltűnnek, a papír anyaga pedig meggyöngül. Egyébként is, mint már említettük, a munkálatokkal járó sok költség miatt sem végeztünk ilyen teljes fehéritéseket. Egy-két kísérleti darabtól eltekintve csak a piszokfoltok, zsírfoltok eltávolítása történt meg (17–18. kép.)

Az elszíneződésnél sokkal nagyobb károsodásokat szenved a papír a mechanikus rongálástól, nedvességtől, penésztől, állati károsodástól. Ilyen esetekben a papír a sérültség fokának és módjának megfelelően javításra szorul. Az alapelv természetesen itt is csak az lehetett: *minél kevesebb fölösleges beavat-*

kozást. Aránylag egyszerű a helyzet akkor, ha a papír eredetileg erős volt és összetételében nem következett be változás, hanem csak mechanikus károk érték: behasadás, rágás. Ilyenkor a szakadás összeerősítése, a hiányok pótlása nem okoz különösebb problémát, bár a munka gondos kivitelezése erős próbája a restaurátor ügyességének, lelkiismeretességének, gyakorlatának. (19—20. kép.) A lapszélék kiegészítése lehetőleg hasonló minőségű rongypapírral történik. A kiegészítéshez használt papír anyagát előzetesen enyhe színezéssel szoktuk ellátni, hogy ne legyen kiáltó az ellentét a régi és új rész közt.

Ilyen papírkiegészítést csak lapszéléken, ívhajlatokban alkalmaztunk, illetőleg olyan esetben, ha a sérülés nagy, vagy a lapszélhez közel van s így a papírlap további károsodásnak lehet kitéve. Ezért az anobiumok jellegzetes apró furatait csak akkor tüntettük el, ha a lapszél közelében voltak. Szövegben az ilyen tömítés csak zavaró, de a margókon is — az említett esettől eltérően — többet árt, mint használ a szépségnek, mert még az ügyesen végzett tömítések is himlőhelyszerű foltokkal szórják tele a lap versojának a felületét. Egyébként is időrabló, fölösleges munka.

Sokkal nehezebb kérdés a nedvesség (akár víz, akár légköri nedvesség, akár penész) okozta gyöngülés ellensúlyozása. Pedig ez már gyakran a lapszélkiegészítések és szakadás-befoltozások számára is elengedhetetlen, mert a fozlott, gyengült papír a kiegészítést se tartja meg. Ma a műanyagok korában természetes, hogy az ilyenkor szükséges megerősítés is *műanyagokkal* történik (acetátcelulóze-befúvás, impregnálás).

A papír pusztulásának végső fokán, amikor a lapok már szétfoszlóban vannak, vagy esetleg már szét is estek fozlott darabokra, nem marad más hátra, mint a lapoknak két oldalról átlátszó rétegek közé foglalása. Ez a befoglalás történhetik kézi munkával, úgy, hogy a konzerválandó lapot két, teljesen *átlátszó papírral ragasztják át* (14. kép.), vagy pedig *laminátorgéppel* préselnek rá műanyagfóliákat (21—22. kép.). Konzerválómunkánkban mind a két eljárás helyet kapott.

Természetesen ilyen teljes befoglalást csak akkor alkalmaztunk, ha elengedhetetlenül szükséges volt. Egyébként gyöngült anyagok esetében inkább azt az eljárást követtük, hogy a kéziratot vagy könyvet lefényképeztettük, a negatívokról az eredetinek megfelelő nagyításokat készítettünk és *a könyvként bekötött nagyításokat bocsátjuk a kutatók rendelkezésére*. Hiszen a jó fényképmásolat a legtöbb kutatás számára teljesen pótolja az eredetit. Éppen ezért ezt a módszert nemcsak gyöngült papíru kéziratok és régi könyvek esetében alkalmazzuk, hanem nagy íróink kézirateit és a régi magyar könyvunikumokat is ilyen módon kíméljük; magukat az eredeti példányokat csak különösen indokolt esetben adjuk a kutatók kezébe (pl. vízjelvizsgálat).

Pergamenkonzerválásra gyűjteményünkben csak kivételes esetben kerül sor, mert pergamen kódexünk kevés van, azok is általában jó állapotban. Egyetlen olyan kódexünkben volt szükség nagy konzerváló munkára, de ezt a munkát még a kódex megvásárlása előtt, a korábbi tulajdonos megbízásából végezte el SASVÁRI DEZSŐ. (23—24. kép.). Elég gyakran előfordul azonban az, hogy kötéstáblákból kifejtett pergamenleveleket kell tisztítani, kisimítani. Ennek az eljárásnak a receptjét a Központi Technológiai és Muzeológiai Csoport bocsátotta rendelkezésünkre.

b) *Kötésrestaurálás*

Az annyi ellenségnek: tűznek, víznek, gondatlan embernek, penésznek, rovaroknak kitett papír, a szöveget hordozó könyvbelső legfőbb védője a kötés. Megfelelő, erős, egészséges kötésben ritkán éri komolyabb kár a könyv belsejét, a kötés sérülése vagy teljes hiánya azonban biztos pusztulást von maga után. Konzerváló munkánkban tehát a legnagyobb gondot éppen a kötések helyreállítására, illetőleg pótlására fordítottuk. Hiszen még a rongált papír is, ha a könyvet keveset használják, többé-kevésbé már azáltal meg van védve, ha jó a kötése. Viszont kötés nélkül, vagy sérült kötésben a legjobban rendbehozott papírok sincsenek biztosítva.

Régebbi műgyűjtők gyakran azt a radikális megoldást választották, hogy az erősen sérült kötések egyszerűen eldobták és szép, új, bibliofil értékű kötetet készítettek helyettük. Mi ezt az eljárást semmiképpen nem követhettük. Célunk az volt, hogy *mindent megőrizzünk a tudományos kutatás számára*. Tehát minden kötetet, amely még olyan állapotba volt hozható, hogy eredeti célját, a könyv védelmét el tudja látni, megtartottunk. Restaurátoraink visszaerősítették a lógó részeket, kipótolták a hiányzó kötésrészeket, hátakat, törött fatáblákat, sőt, ha szükséges volt, egészen új kötetet készítettek, de erre az új kötésre, a megfelelő helyekre visszaerősítették (27. kép.) a régi kötésből minden megmaradt darabkát. A kiegészítés mindig csak anyagi, konzerváló, nem pedig teljes restaurálásra törekvő kiegészítés (25–26. kép). A hiányzó bőrt pótolják, megfelelő, el nem ütő színezéssel (a kiegészítés vagy azonos színű, vagy sötétebb, mint a kiegészítendő kötés, mert ha a kiegészítés a világosabb, akkor ez emelkedik ki föltűnően a háttérből). Nem próbáltuk soha a kötések úgy restauráltatni, hogy újonnan vésett nyomódúcok segítségével eredeti állapotukba állítsuk helyre a kötések. ⁷ Ezt nemcsak pénzügyi szempontok nem engedték volna meg, hanem a magunk részéről hamisításnak is éreztük volna. Legföljebb bizonyos fő vonalak benyomása jelzi a pótolat bőrfelületeken az eredeti minta kereteit (28. kép.). Pótoltuk azonban minden esetben a fatáblás kötetek hiányzó csatjait, mert ezeknek fontos szerepük van a könyvek belsejének épségben tartásában. Természetesen az új csatokat csak egyszerű kivitelben készítettük el, nem csináltatunk költséges imitációkat.

A konzerváló munka folyamán előkerült töredékeket (29. kép.) mindig megőrizzük és a könyv, vagy kézirat eredeti jelzetének föltüntetésével tároljuk. Sokszor igen értékes anyag kerül elő a kibontott táblákból: kódexdarabok, kalendáriumrészletek, játékkártyaívek stb. Ilyen módon jutottunk pl. egy olyan egyleveles ősnymtatvány-kalendáriumhoz, amelynek eddig egyetlen példánya sem volt ismeretes (30. kép.). Ugyancsak gondosan megőrizzük azokat a kötésroncsokat is, amelyek már olyan állapotban vannak, hogy nem alkalmasak arra, hogy mint kötetet rendbehozzuk. — Az elvégzett konzerváló munkákról, fölhasznált anyagokról készült jegyzőkönyveket is megőrizzük, sőt újabban minden egyes darabot le is fényképeztetünk konzerválás előtt.

⁷ A mi elgondolásainkhoz hasonló elveket fejt ki: *Casamassima*, Emanuele: Nota sul restauro delle legature. (Bollettino dell' Istituto di Patologia del Libro. 21. 1962. 67—77. l.)

Ha a kötés teljesen hiányzik, vagy már menthetetlen, a régi könyv új kötést kap. Az új kötés elkészíttetésében két főszemponthoz ragaszkodunk: 1. *Képes legyen a kötés újabb évszázadokra biztosítani a kézirat vagy könyv további fennmaradását.* 2. *Az új kötés ne zavarja a gyűjtemény harmóniáját.*

Az első cél megvalósítása érdekében nem sajnáltuk az áldozatot arra, hogy az új kötések megfelelő értékű anyagokból és kivitelezéssel készüljenek. Tehát pl. a fólió nagyságú ősnymotatványokat mindig fatáblába (vagy a kitűnően bevált műfatablába) kötöttük, egész vagy félbőr borítással. (Félbőrkötés esetén a fatábla többi része üresen marad, nem kap papírborítást, 32. kép.) Nem hiába kötötték annak idején így a régi könyveket, a súlyos fóliánsok megvédésére más anyag nem alkalmas.

A második cél érdekében bizonyos alapszempontokat rögzítettünk munkatársaink számára: ősnymotatványok egész bőr, vagy fatáblás. félbőr kötést kapnak, régi magyar könyvek és minden XVI—XVII. századi külföldi könyv egész bőr, a XVIII. századi könyvek félbőr, a XIX. század első feléből való könyvek félvászon kötést. Ősnymotatványokon semmiféle címnyomás, semmiféle aranyozás ne legyen, hogy ne zavarja a gyűjtemény összképét. Egyébként nem törekedtünk uniformizálásra, „típuskötések” előírására. Sőt éppen ellenkezőleg, szabad kibontakozási lehetőséget tártunk iparművész konzervátoraink elé. Így kaptak helyet a gyűjteményben a két szélső típus remekbe készült darabjai: SASVÁRI DEZSŐNEK a régi kötések gondos tanulmányozása alapján készített, önálló tervezésű stílkötései (31. kép) és FABRO JÓZSEF első ősnymotatványkötései, amelyek pusztán finoman megválasztott színükkel, technikai kivitelük nemesen egyszerű monumentalitásával hatnak (33. kép). *A magunk részéről alapjában véve ezt az utóbbi típust éreztük hozzánk közelállónak, tehát azt, amely egyszerűségével teljesen modern, technikájával mégis beleillik a régi gyűjtemény hangulatába.* Munkatársainkat azonban többre bíztattuk: mutassák meg, hogyan lehet modernnek és egyszerűnek maradni és mégis belevinni a munkába a művészi fantáziát, geometrikus vonaldíszek variálásával. Munkatársaink így egymással versengve hozták létre a szebbnél szebb modern, de mégis a régi-könyv gyűjteménybe szervesen beleilleszkedő kötések, amelyeknek művészi benyomását a változatos szín, egyszerű kivitel, finom tagolás, mérsékelt vonalas díszítés (34—43. kép), esetleg — az ősnymotatványoknál fiatalabb könyveken — kevés aranyozás kelti. A konzerváló munka így együtt jár az alkotómunkával, gyűjteményünk egykor forrása lehet a XX. századi magyar könyvkötőművészet kutatásának, mert — ha szerény mértékben is — de újra lehetőséget adott az egyetlen igazán művészi könyvkötési mód, az egyedi tervezésű és kivitelezésű bőrkötés érvényesülésének akkor, amikor ez a műfaj már a kihalás küszöbén volt.

Természetesen nem minden régi könyv kap ilyen értékes egész bőr kötést, hanem — mint már fentebb említettük, — a XVIII. századi könyveket már egyszerűbb félbőr kötésbe kötöttjük, a XIX. század első feléből való könyvek pedig félvászon kötést kapnak, de vigyázunk arra, hogy ezek a félvászon kötések se zavarják túlságosan modern anyagukkal a gyűjtemény hangulatát, hanem a vászon valamilyen matt színezetű nyersvászonból, az előzőek sima vagy pedig kézi batikolású papírból legyen.

A kisebb értékű, néhány lapos aprónymotatványok tárolását külön erre a célra tervezett dobozokkal oldjuk meg. Annak ui. nem lenne értelme, hogy

pl. csekély értékű, ritkán használt üdvözlőbeszédeket és hasonlókat a nyomtatvány értékénél sokkal drágább kötésekkel védjük meg a rongálástól. Az ilyen apró-, illetve egyleveles-nyomtatványok bizonyos nagyságrendek szerint készített egységes borítékolást kapnak, a borítékokat dobozba helyezzük (a könnyebb kezelés érdekében a doboz 3—4 fiókot is tartalmaz) és így állnak az ilyen dobozok a könyvek közt a raktári polcokon. (44. kép.)

Végül még a kötésekkel kapcsolatban két technikai tapasztalatot szeretnénk megjegyezni. Az egyik az, hogy a konzervátorok munkájában egyre inkább teret kapnak a *műanyagragasztók*, mert ezek nem romlékonyak, penész és állati kártevők nem teleszépnek meg bennük. Másik tapasztalatunk az, hogy bár régi könyvek esetében a valódi borda és az ennek megfelelő fix könyvhát lenne a stílusos, mert régen a szabad hátat nem ismerték, csak-hogy az is bizonyos, hogy az álbordára fűzött, szabad háttas könyv sokkal jobban nyílik, mint a valódi bordás. Már pedig, ha egy könyv új kötést kap, értelmetlen dolog lenne, csak a stílus kedvéért ragaszkodni egy kevésbé jó, régimódi fűzési-kötési eljáráshoz. Az utóbbi időben tehát, ha régi könyv új kötést kap, a fűzés álbordára történik, a gerinc nincs ráragasztva a könyv hátára.

Kézirattárolási módok és eszközök

A kéziratok tárolásának módjai az anyag természetének megfelelően nem azonosak a könyvekével. Mindenekelőtt fontos különbség az, hogy míg a könyvek — átmenetileg — kötés nélkül is elhelyezhetők a raktári állványokon, mert a kötés hiánya csak idővel, használat közben okoz károsodást, addig a kéziratok többsége egyáltalán el sem helyezhető valamilyen védőborítás nélkül a raktárban, mert önmagukban nem tudnak megállni, szét-hullanak. A másik különbség az, hogy míg a könyvek védelmét általában a megfelelő minőségű kötés biztosítja, addig a kéziratok sokfélesége folytán az ezeknek a védelmét ellátó eszközök és védőborítások is sokfélék.

a) *Kötés.* Az úgynevezett kötetes kéziratok formailag ugyanolyanok, mint a könyvek. Ebből következik, hogy az ilyen kéziratnak éppen úgy a megfelelő minőségű kötés a természetes burkolója, mint a nyomtatott könyvnek. Ilyen kötetes kéziratok mindenekelőtt a kódexek, amelyeknek többnyire egykorú, értékes kötésük van. De vannak újkori kötetes kéziratok is, a XVII—XVIII. századból, amelyek koruk könyvkötőművészetének remekeit hordják magukon, mint a legszebb könyvek. Ezeket természetesen éppen úgy kell ellátni, konzerválni, mint a régi könyvek kötéseit. Gyakoribb azonban az az eset, hogy a kézirat kötése igénytelen, de a célnak teljesen megfelelő könyvkötői munka, amellyel vagy utólag látták el a kéziratot, vagy már eredetileg ilyen összefűzött és bekötött papírlapokra jegyezték föl a szöveget. Az ilyen kötetes kéziratanyag semmiféle tárolási problémával nem jár, raktározása ugyanúgy történik, mint az átlagos nyomtatott könyvéké. Nagyobb terjedelmű, főleg gyakrabban használt kéziratokat ma is a legegyszerűbb bekötetni. Nemcsak azért, mert így a legegyszerűbb a raktározás, hanem azért is mert ez akadályozza meg legjobban a lapok összekeverését vagy kiemelését. Viszont az is igaz, hogy elég költséges az ilyen bekötés, mert ma a kéz- és gépiratokat legtöbbször különálló lapokra írják, a bekötés csak úgy lehetséges, ha ezeket a lapokat párosával összeragasztják, vagy ha ún. falcra fűzik, tehát összefűzött keskeny papírcsíkokra ragasztják az egyes lapokat. Mérlegelni

kell tehát minden esetben, megéri-e a kézirat a bekötést, várható-e gyakoribb használata, mert ha nem, akkor olcsóbb tárolási módot választunk.

b) *Kéziratok egybekötése.* Kézirattárunkban az állományvédelmi munka első szakaszában egy-egy jelentősebb író különböző kisebb kézírataiból köteteket kolligáltak egybe. Ennek a módszernek megvoltak a maga előnyei: aránylag olcsó, mert nem kell minden egyes kis kéziratnak külön kötést vagy tékát készíttetni, hanem akár 20–30 kisebb kéziratot is össze lehet kötni; megvédi a kisebb kéziratokat az elkallódás, esetleg eltulajdonítás veszedelmétől és megakadályozza a lapok sorrendjének összekeverését. Hátrányai viszont: 1. Ha egy kéziratot akar valaki használni, vele együtt kézben van és rongálódik valamennyi. (Éppen nagy íróink kritikai kiadásainak készítésekor tapasztaljuk, mennyiszer kerülnek fölöslegesen kézbe ezek a kéziratok, amikor a munka során elég lenne, ha egymás után, külön-külön használnák őket.) 2. Ha a kézirat a lap széleig van beírva, akkor a bekötés folytán előfordulhat, hogy a lapszéli írást átragasztják vagy, főleg szorosra sikerült fűzés esetén, ha keskeny a belső margó, a sorok eleje vagy vége alig olvasható, még nehezebben fényképezhető. 3. Legfőbb hátránya az, hogy mivel az ilyen kisebb kéziratok ritkán egyforma nagyságúak, a lapszélek nem fedik egymást és ezért fölkunkorodhatnak, erősen porosodnak és alig portalaníthatók.

A legrosszabb formája az ilyen egybekötésnek az, amit egyesek saját levelezésük védelmére alkalmaznak és a levelezés már ilyen alakban kerül a kézirattárba. A leveleket tí. vagy üres lapokra ragasztják hátlapjuknál fogva, vagy pedig a különböző nagyságú leveleket egyenlő nagyságúra hajtogatva köttetik egybe. Az előbbi eset csak barbárság, az utóbbi esetben azonban a leveleket használat közben ki-be kell hajtogatni s így idővel széttöredeznek.

Van azonban kézirattárunk régi anyagában néhány olyan példája is a levelek egy kötetbe kötésének, ami a célnak eléggé megfelel és ma is alkalmazható (45. kép.). Kazinczy Ferenc levelezésének egy részét kötötték be ui. vagy száz évvel ezelőtt, de olyan módon, hogy minden levél után bekötötték egy-egy üres papírlapot. Ezek a védőlapok egyenlő nagyságúak, még pedig akkorák, hogy a külső és alsó szélén kb. 2–3 centiméterrel nagyobbak, mint a legnagyobb méretű levelek, a felső szélén pedig a levelek a védőlapok szélével állnak egy magasságban. Ilyen módon a levelek meg vannak védve mindennemű gyűrődéstől, széleik beszakadozásától. Aki a leveleket használja, nem ezeket érinti, hanem csak az üres lapoknál fogva lapozza a kötetet. A porosodástól pedig szintén védenek a széleken összesimuló pótlapok. Tapasztalatunk az, hogy régi levelezésanyagunkból ezek vannak a legjobb állapotban. Sajnos a régi levélíróknak az a szokása, hogy a sorokat gyakran közvetlenül az első lapszámon kezdték írni, ebben az esetben is némi nehézséget okoz az olvasásnak és fényképezésnek.

c) *Fasciculus.* A levéltárakban az iratoknak fasciculusokban való tárolása a szokásos. Régebben kézirattárakban is gyakran alkalmazták ezt a módot. Vagyis két keménypapír tábla közé fogják a kéziratcsomókat és az egészet hevederrel, vagy csak spárgával szorítják össze. A fasciculuson belül az egyes kézirategységeket semmi se különíti el egymástól, vagy legföljebb egyszerű pallium. Ezek a fasciculusok azután egymás mellé állítva állnak a polcokon. Levéltárak, óriási anyagmennyiségük miatt állományuk túlnyomó részében nem is igen alkalmazhatnak más módot (természetesen a középkori okleveleket ők sem fasciculusokban, hanem dobozokban őrzik.) Kézirattárakban azonban

ma már megengedhetetlen ez a módszer, mert a kéziratokat sehogy se védi a portól. Ezért honosult meg a fasciculus helyett a téka.

d) *Téka*. Jól bevált és aránylag nem költséges tároló eszköz, csakhogy nem mindegy, hogy milyen, mert a rossz téka nem védője, hanem pusztítója lehet a kéziratnak. A jó téka föltételei: 1. Tartós, jó anyagból készüljön. 2. Ne legyen túlságosan vastag, tehát ne legyen egy tékában túlságosan sok anyag. A 4—5 cm-nél vastagabb téka már nem praktikus. 3. Ne legyen kicsire szabva, mert különben a kéziratok széleit beszakítja, vagy összegyűri. 4. A belső, áthajló fedőket zsinór szorítsa össze, ugyanígy kívülről az egész tékát is, mert ha a kéziratok nincsenek szorosan összefogva, akkor csúszkálnak, a papírlapok „a saját lábukon” állnak, tehát gyűrődnek, szakadnak. 5. Éppen ezért a belső, áthajló fedőket úgy kell méretezni, zsinórjukat úgy elhelyezni, hogy az említett szorosrafogás csakugyan megtörténjék. 6. A belső fedőlapok ne közvetlenül a tábla szélén, hanem attól valamivel beljebb induljanak, hagyjanak egy kis peremet a táblán, hogy a téka súlyát a tábla hordozza, ne pedig a benne tartott kézirat. (46. kép.)

e) *Álló doboz*. A kötethez és tékához hasonlóan jól raktározható, ugyanúgy áll a polcon, mint az előbbieik. A bennük tárolt kéziratok pormentessége biztosítva van. Hibája, hogy nagyon gondosan vigyázni kell rá, hogy pontosan annyi kézirat kerüljön bele, amennyi jól elhelyezhető. Mert ha csak egész kevéssé is túltömjük, már nem záródik jól, ha pedig a kéziratok lazán vannak benne, akkor az alsó szélek gyűrődnek és idővel tönkremennek. Valamit segít a helyzeten, ha az egyes kéziratok, vagy kisebb kéziratcsomók külön-külön, erősebb borítékban vannak a dobozon belül, vagy ha két kemény papír lap közé szorítjuk őket, mintegy belső fasciculust alakítunk. Az mindenesetre ajánlatos, hogy a dobozt kívülről zsinór tartsa össze, bár ez a zsinór nem tud olyan összeszorító hatást gyakorolni a kéziratokra, mint a téka hasonló zsinórja.

f) *Fekvő doboz*. Eddigi tapasztalataink szerint a legjobban bevált tároló-eszköz átlagos kéziratok számára. (47. kép.) 1. Így jóval nagyobb helykihasználás lehetséges, mint álló doboz, vagy téka esetén. A 40—50 cm. hosszúságú dobozokat ui. keskenyebb oldalukkal kifelé helyezzük a polcokra, vagy a tároló állványzat csúszósíneire. Ilyen módon egy folyóméteren átlag kétszer annyi kéziratot tudunk tárolni, mint másként. 2. A pormentességet éppen úgy biztosítja, mint az álló doboz. 3. Különböző méretű kéziratokat is elhelyezhetünk benne, két, három, esetleg több csoportban. 4. Egységes, előre elkészített dobozokkal rendezhetjük be raktárunkat, nem kell megvárni, míg minden egyes kéziratcsomó számára elkészült a testreszabott téka vagy doboz. — A fontos csak az, hogy a kéziratcsomó, vagy csomók a dobozon belül ugyanúgy még fasciculus-szerű összefogást is kapjanak, mint ahogyan az álló dobozokkal kapcsolatban említettük, mert különben az egymáson fekvő kéziratok és kéziratcsomók elcsúsznak és összegyűrődnek. Helyes az is, ha a dobozokra megfelelő szellőzőnyílásokat is készítettünk, természetesen nem a tetejükön, hanem oldalt, hogy a porosodásra ne adjunk okot.

g) *Borítékok, tasakok*. Már az eddigiekben is volt szó arról, hogy az egyes kéziratok, vagy kisebb kéziratcsoportok a tároló eszközökön belül borítékban legyenek. A boríték nemcsak védi a kéziratot, hanem a rájuk írt föliratok, jelzetek megkönnyítik a keresést, rendben tartást, reponálást. Természetesen fontos, hogy a boríték kellő erősségű papírból készüljön, különben használat közben nagyon hamar szétszakad.

h) *Üveg. Plexiüveg.* Régebben előfordult, hogy egy-egy különleges értékű kéziratot két vastag üveglap közé foglaltak (a széleken papírcsíkkal össze-
ragasztva). Az üvegnek azonban nemcsak az a hibája van, hogy súlyos és sok helyet foglal el, hanem az is, hogy könnyen törik és ha összetörik, vele együtt szétszakad a benne őrzött kézirat is. — Az üveg minden előnyös tulajdonságával rendelkezik, de hátrányai nélkül a plexi-üveg nevű műanyag. Ez teljesen átlátszó, könnyű és rugalmas. Sajnos az ilyen célra alkalmas vékony plexi-anyag nálunk mint külföldi anyag, nehezen szerezhető be, amit kapni lehet, az olyan vastag, hogy általános kéziratári használatra nem alkalmas. Ezért az ilyen módon való kéziratárolásból még csak mintadarabokkal rendelkezünk,⁸ pedig ez lenne az egyik legjobb tárolóeszköz.

Kötések tárolása, védelme, utókezelése

Hiába konzerváljuk gondos munkával a régi, értékes kötéseket, hiába foglaljuk méltó kötésekbe a kötetlen könyveket, ha nem gondoskodunk az elkészült darabok megfelelő további védelméről. A bőrkötés tartós és megbízható védője a könyv belsejének, de saját épségét tekintve nagyon érzékeny jószág. Elég, ha a poltról egy csatos könyv mellől kellő óvatosság nélkül húzzunk ki egy szép kötésű könyvet és máris helyrehozhatatlan sérüléseket okozhatunk. Ugyanúgy, ha gondatlanul egymásra fektetünk ilyen könyveket. De súlyosabb kötetek esetében azt is tapasztaljuk, hogy a táblák alsó peremén hamar szétfoszlik a bőr, ha néhányszor fölemelés helyett végighúzzuk a polcon. Minden ilyen sérülést el lehet kerülni megfelelő eszközök alkalmazásával. Az egyik mód az, ha a kötetek számára *tokokat* készítettünk, de ilyenkor jól kell vigyázni arra, hogy a tok ne legyen szűk, különben kivételkor a kötés súrlódik, kopik. Legjobb, ha a tok belül puha, flanel borítást is kap. Ugyancsak fontos, hogy a tokon szellőzőnyílások is legyenek és a könyv gerince fölötti részen eresszerűen kiugró fedőperem. (48. kép.)

Jól bevált az a megoldás is, hogy a kötésre átlátszó, de erős *nylon borítást* húzzunk. Főleg olyan esetben ajánlatos ez a módszer, ha azt akarjuk, hogy a szép kötés látható is legyen.

Más módja a kötések védelmének, ha közéjük *flanellal beragasztott keménypapír lemezeket* helyezünk el. (Ha erre nincs pénzünk, nagyjából megfelel a célnak az is, ha közönséges könyvkötőlemezt használunk, flanelborítás nélkül). Ósnyomtatvány-gyűjteményük legnagyobb részében ilyen módon védekezünk a csatok okozta karcolásoktól. A nehezebb, fólió kötetek alá a polcra szintén flanellel beragasztott papírlemezt helyezünk, mert különben tapasztaltunk szerint a kötések alsó pereme gyorsan elkopik.

Nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a könyveket nemcsak rendszeresen portalaníttani kell, hanem a bőrkötéseket elkészültük után egy évvel okvetlenül, de később is időnként speciális *bőrtápláló kenőccsel* kell bedörzsölni, különben kiszáradnak és a városi levegő kénes füsttartalma szétroncsolja őket.

A könyvvédő tokok közül még két különleges típust szeretnénk bemutatni. Olyan esetben használtuk ezeket, amikor a könyvet minden egyéb kon-

⁸ A plexiüvegnek kéziratvédelemre való ilyen alkalmazása *Csapodiné Gárdonyi Klára* gondolata volt, aki ezt az eljárást az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratárában alkalmazta.

zerválás nélkül, *eredeti állapotában* akartuk megőrizni. Főleg Vörösmarty Mihály könyvtárával kapcsolatban volt szükségünk erre. Vörösmarty egyáltalán nem volt bibliofil hajlamú ember, könyveinek nagy része kötetlen. Bekötésük a könyvtár (mindössze kevesebb mint száz kötetünk van belőle) képének meghamisítása lett volna, kötetlenül való tárolásuk viszont csak elpusztulásukat eredményezhette volna. NÉMETH JENŐ ezért különleges, kettős tokokat készített számukra. (49. kép.) Ugyancsak Németh Jenő megoldása az a fiókos-könyv-szerű tok, (50. kép.) amelyben Csajághy Laura szétesett imádságoskönyvét őrizzük. A könyv lapjai tele vannak virágokkal, hajfürtökkel, szalagokkal. Bármilyen más konzerválási mód, újrakötés kegyeletsértés lett volna.

*

Ha másfél évtizeddel az állományvédelmi munka kezdete után nézzük végig kézirtárunkat s régi-könyv gyűjteményünket és örömmel regisztráljuk a megtett út eredményeit, akkor látjuk csak, mennyi még a teendő. Hiszen nemcsak a régi, hiányos kézirtáról eszközöket, hibás tékákat kell fokozatosan kicserélni, sok sérült levelet, kéziratot kijavítani, nemcsak a rak-tárakban várnak még kiválogatásra a konzerválásra szoruló kötetek ezrei, hanem gyűjteményeink élő, gyarapodó szervezetek lévén, nagy tömegben folyik a kéziratok beáramlása, könyvek beszerzése. Ezek ugyanúgy megkívánják a védőtárolást, a konzerválást, mint azok, amelyek már régóta a birtokunkban vannak. *A kézirat- és könyvkonzerválás tehát nem pusztán egyszer elvégzendő munka, hanem állandó feladat; az állományvédelem éppen annyira fontos és nélkülözhetetlen egy könyvtárban, mint a gyarapítás és a földolgozás.*

CAPTIONS

KÉPEK

- 1—2. Sections of the storage rooms containing the manuscript and old book collections
3. Fire-proof strong room
4. Storage of manuscripts on iron shelves
- 5—8. Badly damaged incunabula
9. Holes made on the bindings by anobia
10. Destructive work of anobia
11. Parasites can invisibly damage the cover
12. Extent of damage becomes obvious only after removing the endpapers
13. Vacuum cabinet (Gy. Baky — KUTESZ, 1963)
14. Reinforcement with transparent paper (Sasvári, 1958)
15. Spots on the surface of the paper indicate the initial presence of fungi.
16. Penetration of the fibres by fungi and humidity completely damage paper
17. Fragment of print found in the cover of a book
18. The same fragment after cleaning (Sasvári, 1964)
19. Incunabulum before conservation
20. The same after conservation (Sasvári, 1960)
21. The deteriorating pages of an incunabulum
22. A laminated page of the same book (Conservation Workshop at the National Archive 1964)
23. Parchment codex ruined by humidity
24. The same codex after conservation (Sasvári, 1963)
25. Incunabulum before conservation
26. The same after conservation (Fabro, 1956)
27. Preservation of fragments of the original binding (Fabro, 1956)
28. Impression of the essential lines marking the original pattern (Vörös, 1964)
29. Various fragments soaked from a book binding
30. A single-page calendar discovered in a binding and dated to 1483 (Unicum)
31. Rebound incunabulum (Sasvári, 1957).
32. Rebound incunabulum (Németh 1958)
33. Rebound incunabulum (Fabro, 1955)
34. Rebound incunabulum (Magyari, 1965.)
35. Rebound old Hungarian book (Németh J., 1956)
36. Rebound incunabula (Németh 1956)
37. Rebound 16th century book with gilding (Monostori, 1956)
38. A rebound 16th century book (Vörös Gy., 1963)
- 39—43. Rebound books from the 16th—17th century (Vörös 1962—1963)
44. Storage box for printed matter of a few pages (Csapodi—Erdődy)
45. Binding of letters

46. Manuscript storage in portfolios
47. Manuscript storage in boxes
48. Protective cases
49. Protection of valuable unbound books in cases (Németh, 1956)
50. Cases with drawers for book protection
51. A group of books before conservation
52. The same group after conservation (Vörös, 1963.)

KÉPEK

- 1—2. Részletek a kéziratár és régi-könyv gyűjtemény helyiségeiből.
3. A tűzbiztos páncélkamara.
4. Kéziratok tárolása vasállványos raktárban.
- 5—8. Pusztuló ősnymtatványok.
9. Anobiumok fűratai kötéstáblán.
10. Anobiumok roncsoló munkája.
11. A könyvpusztító rovarok láthatatlanul dolgoznak a tábla belsejében.
12. A pusztítás nagysága csak az előzők eltávolítása után derül ki.
13. Vákuum-szekrény. (Baky Győző — KUTESZ, 1963.)
14. Papírerősítés átlátszó papírral való átragasztással. (Sasvári, 1958.)
15. A penész először foltok alakjában telepszik meg a papír felületén.
16. A papír belsejébe hatoló penész és nedvesség teljes pusztulást okoz.
17. Könyvtáblából előkerült nyomtatvány-töredék.
18. Ugyanaz tisztítás után. (Sasvári, 1964.)
19. Ősnymtatvány konzerválás előtt.
20. Ugyanaz a könyv konzerválás után. (Sasvári, 1960.)
21. Ősnymtatvány széteső lapjai.
22. Ugyanannak a könyvnek egy laminált lapja. (Országos Levéltár konzerváló műhelye, 1964.)
23. Nedvességtől tönkrement pergamen kódex.
24. Ugyanaz a kódex konzerválás után. (Sasvári, 1963.)
25. Ősnymtatvány konzerválás előtt.
26. Ugyanaz a könyv konzerválás után. (Fabro, 1956.)
27. Kötéstöredékek megőrzése az eredeti helyen. (Vörös Gy. 1962.)
28. A kötésminta fő vonásainak jelzése a kiegészített felületen. (Vörös Gy. 1964.)
29. Egy könyv táblájából kiáztatott különböző töredékek.
30. Kötéstábláról előkerült egyleveles kalendárium az 1483. évre. (Unikum.)
31. Ősnymtatvány új kötésben. (Sasvári, 1957.)
32. Ősnymtatvány új kötésben. (Németh J., 1957.)
33. Ősnymtatvány új kötésben. (Fabró, 1955.)
34. Ősnymtatvány új kötésben. (Magyariné, 1956.)
35. Régi magyar könyv új kötésben. (Németh J., 1956.)
36. Ősnymtatvány új kötésben. (Németh J., 1956.)
37. XVI. századi könyv új kötésben, aranyozással. (Monostori, 1956.)
38. XVI. századi könyv új kötésben, (Vörös Gy., 1963.)
- 39—43. XVI—XVII. századi könyvek új kötésben. (Vörös Gy., 1962—1963.)
44. Aprónymtatvány-tároló doboz. (Csapodi—Erdődy.)
45. Levelek egybekötése.

46. Kéziratok tárolása tékában.
47. Kéziratok tárolása dobozban.
48. Kötésvédő tokok.
49. Értékes, kötetlen könyvek védelme tokban. (Németh J., 1958.)
50. Könyvvédő tok fiókos megoldással. (Németh J., 1958.)
51. Könyvesoport konzerválás előtt.
52. Ugyanaz konzerválás után. (Vörös Gy., 1963.)

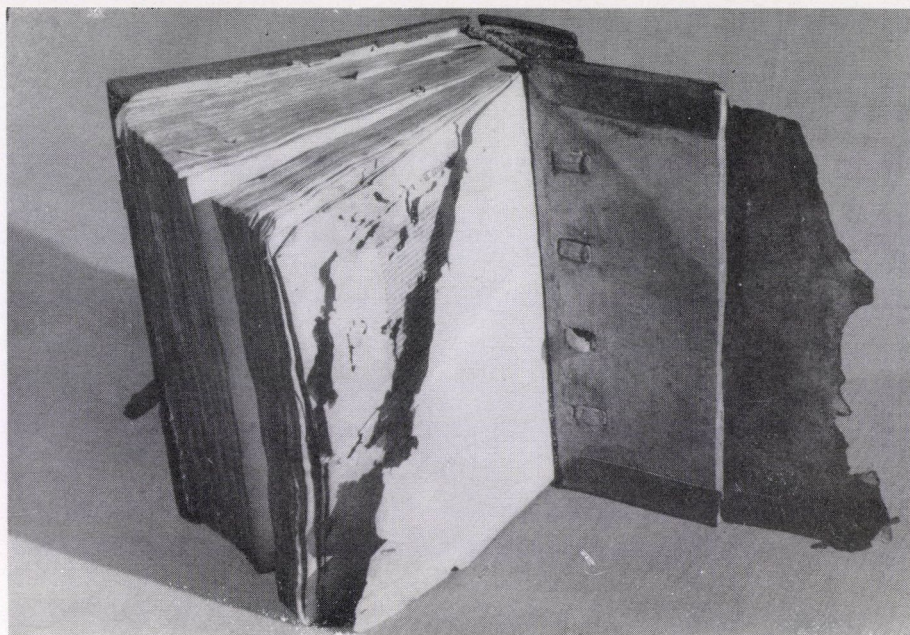

1

2

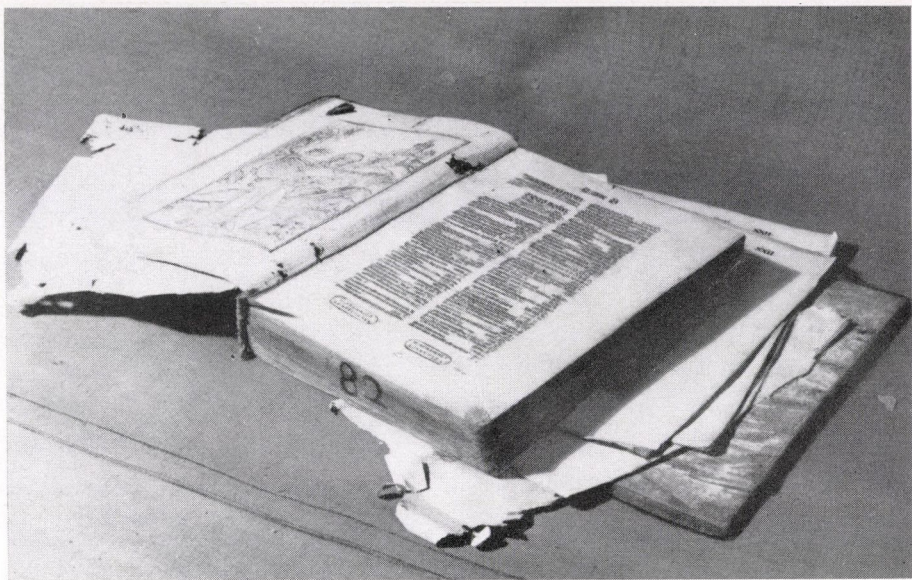

5

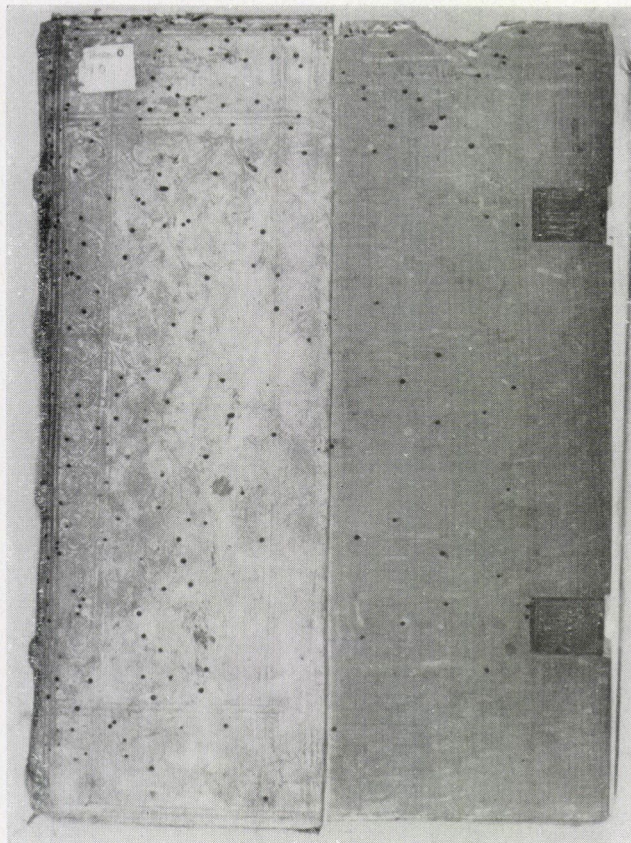
6

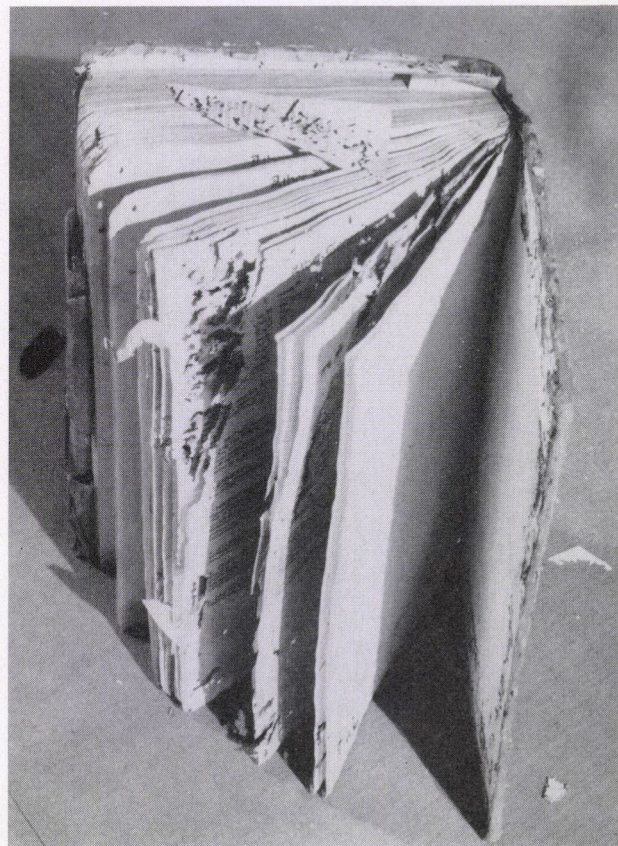
7

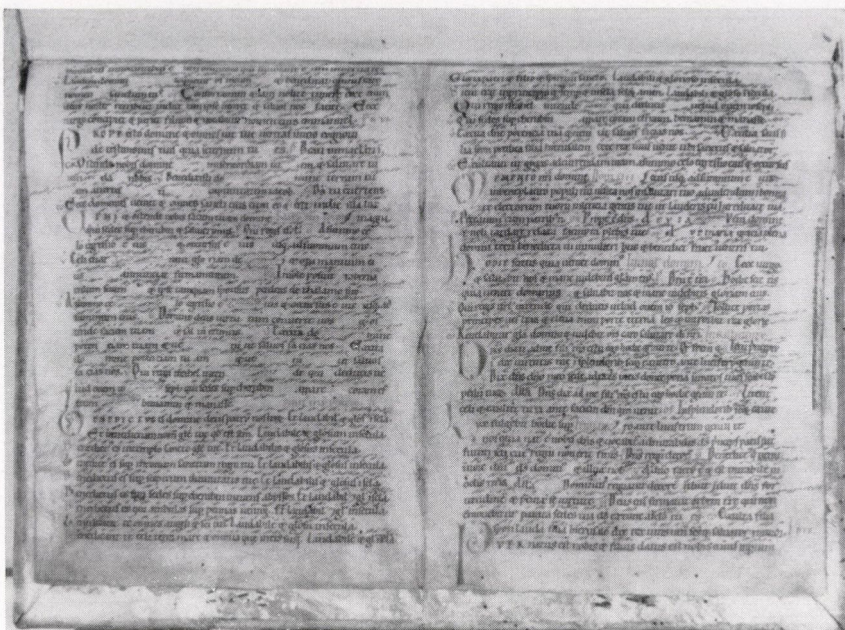
8

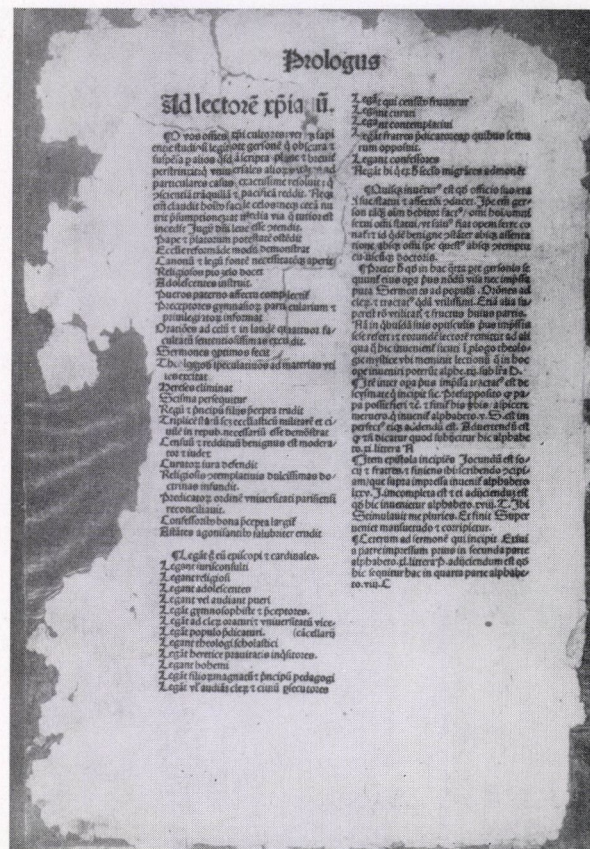
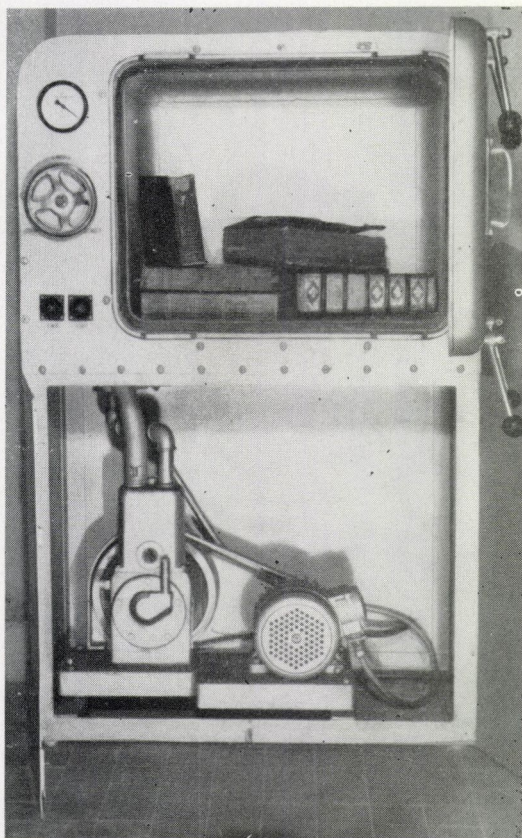

9

10

Prognosticon Vtiense Egidij Ca-
 millii, Morauum Germanici, & Doctoris Medicinæ in
 Annum M. D. XXVII.

Lectoribus dedicatum.

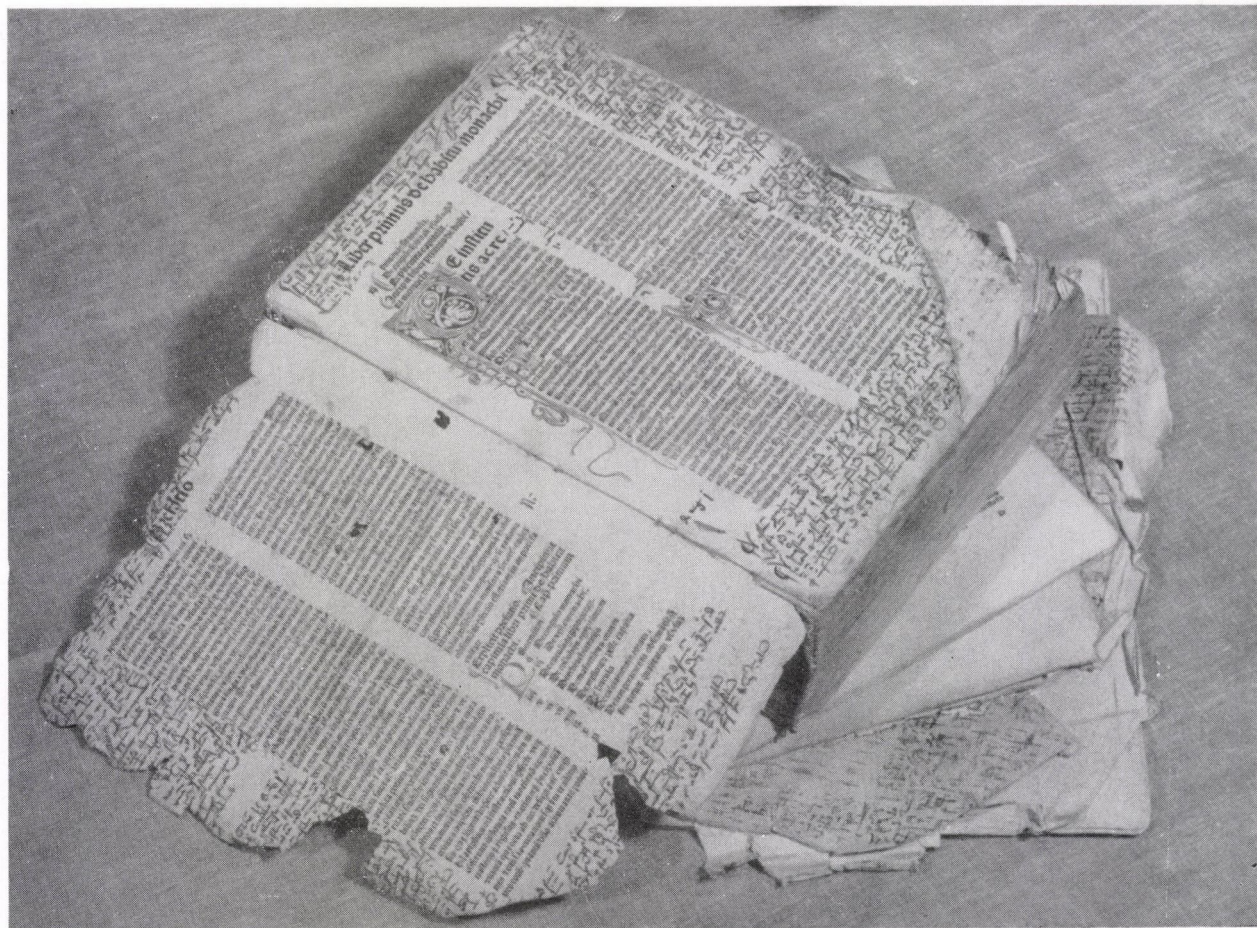
Cum gra & Privilegio Sereniss.
 Principis Archiducis Austrie.

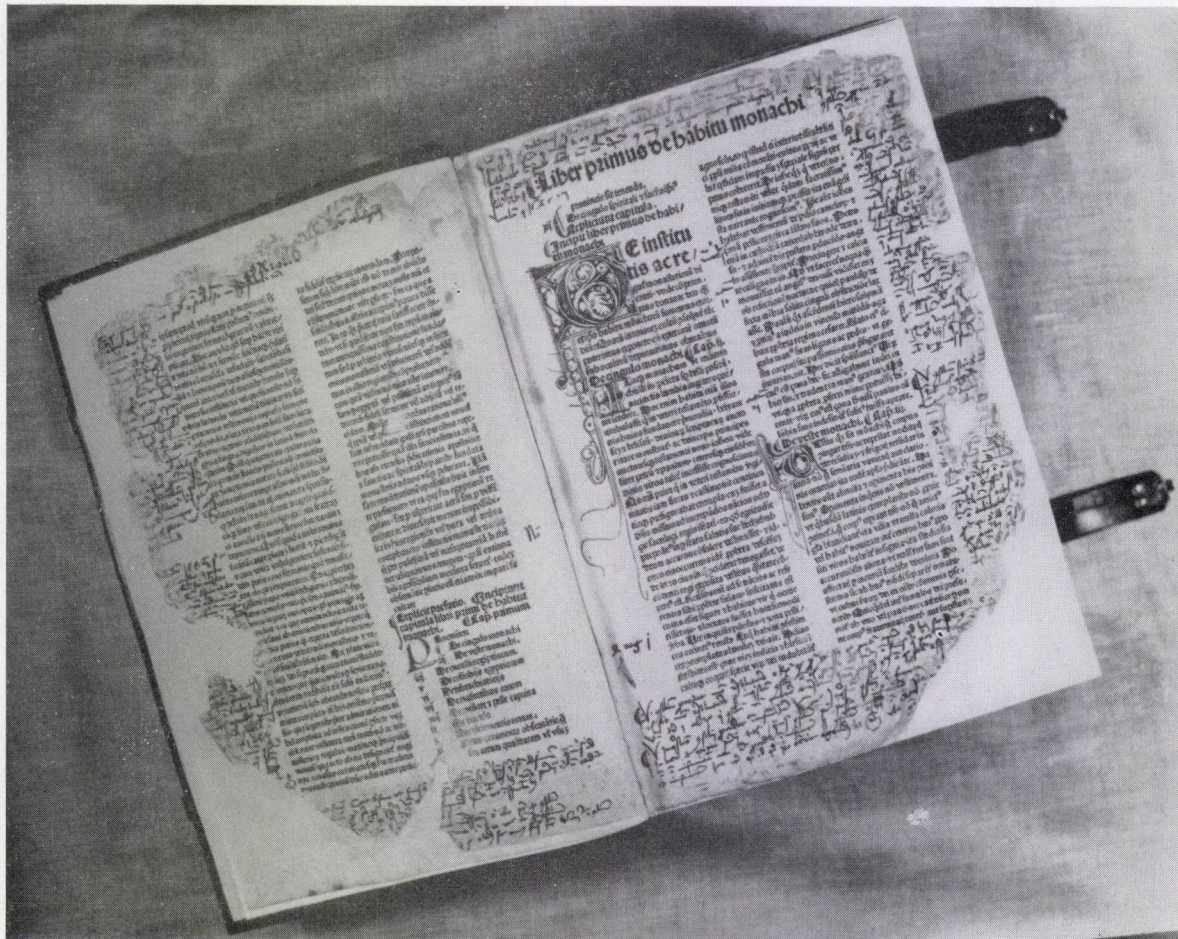
Prognosticon Vtiense Egidij Ca-
 millii, Morauum Germanici, & Doctoris Medicinæ in
 Annum M. D. XXVII.

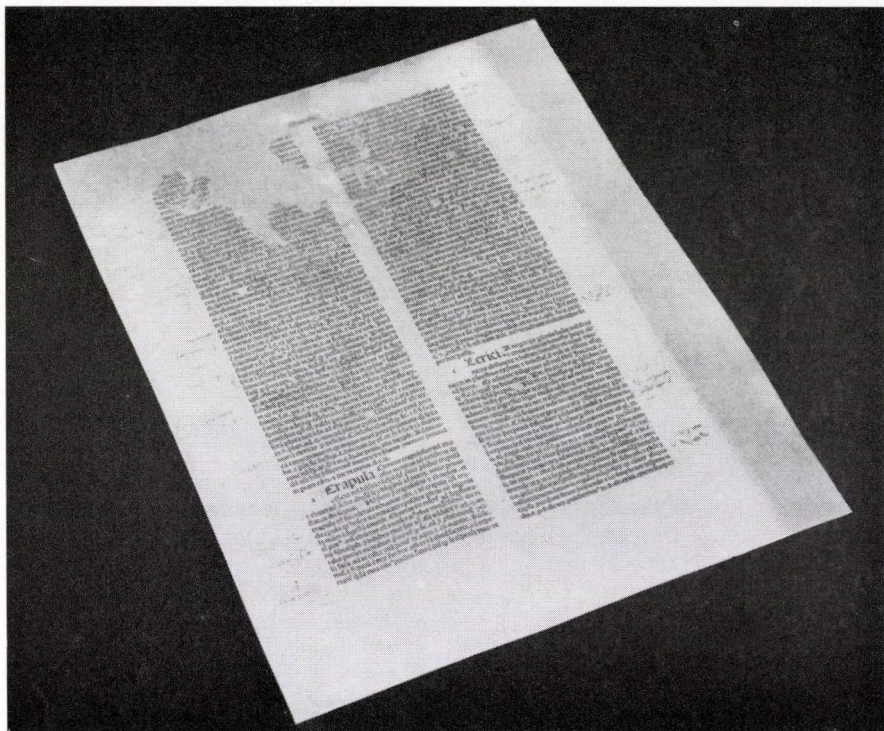
Lectoribus dedicatum.

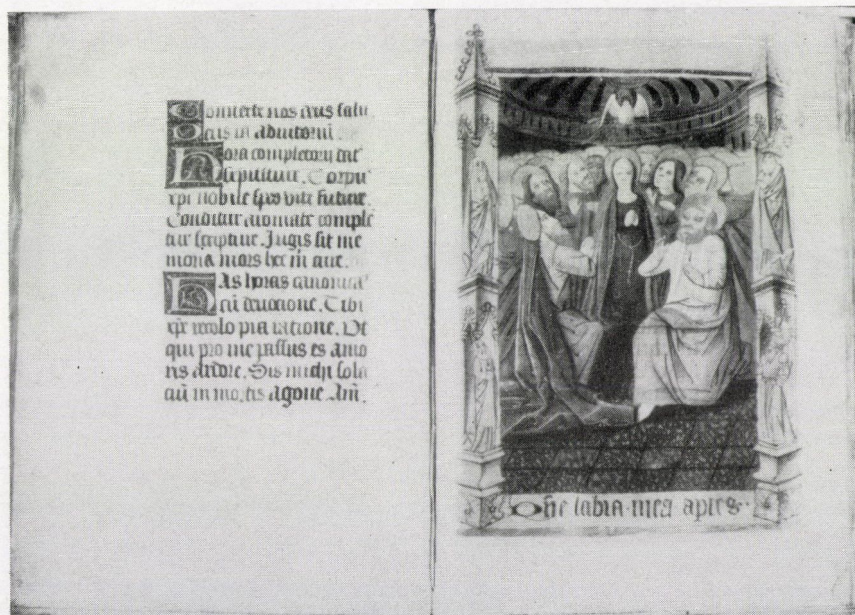
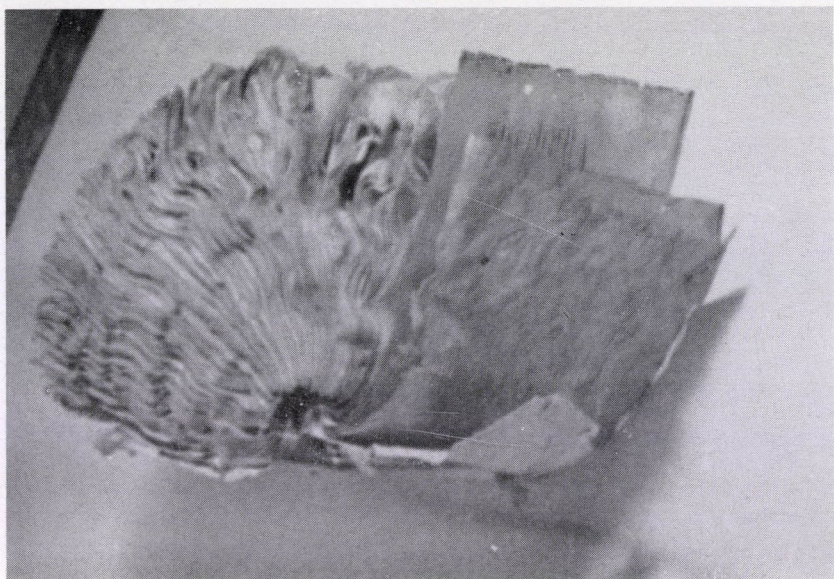

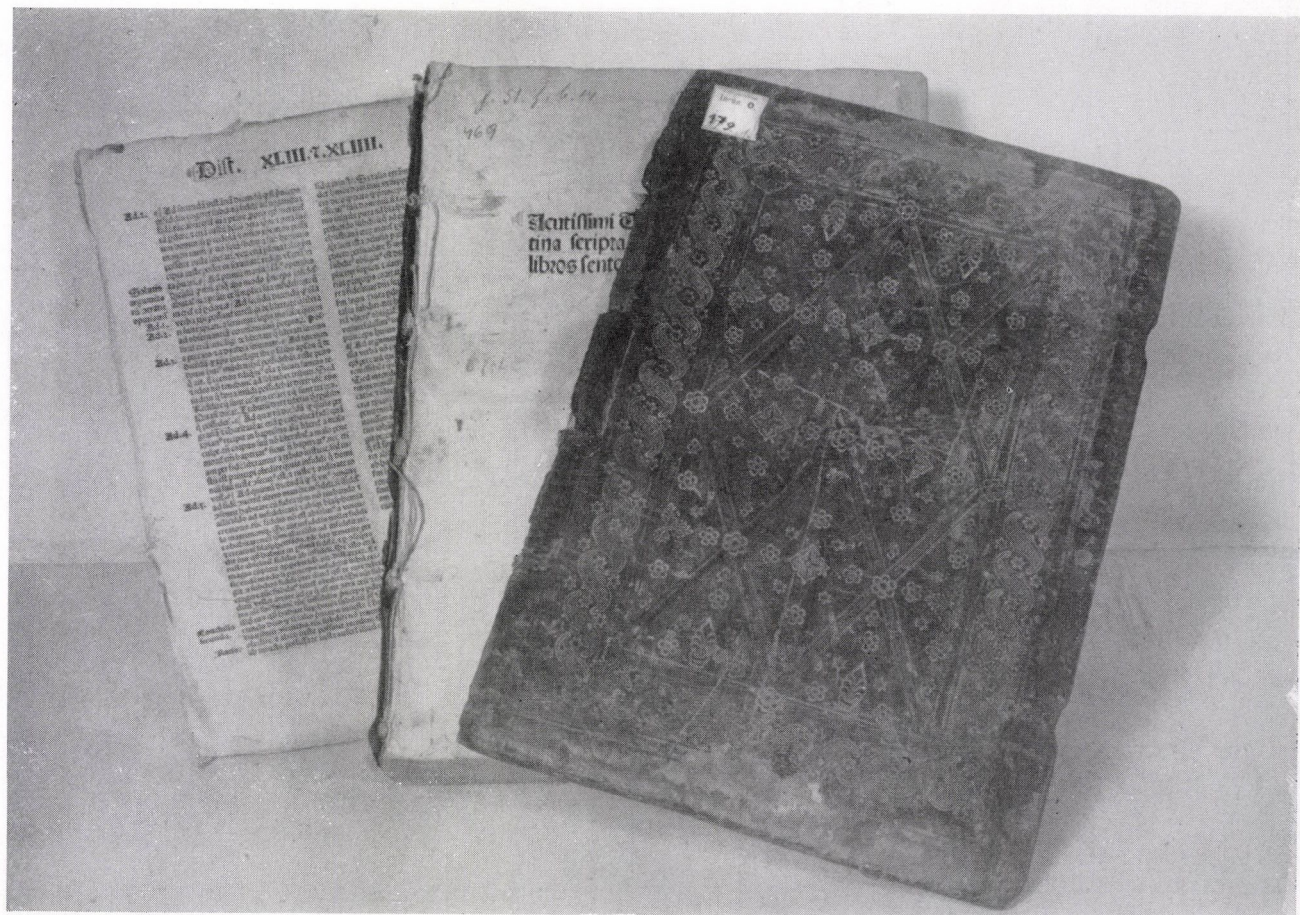
Cum gra & Privilegio Sereniss.
 Principis Archiducis Austrie.

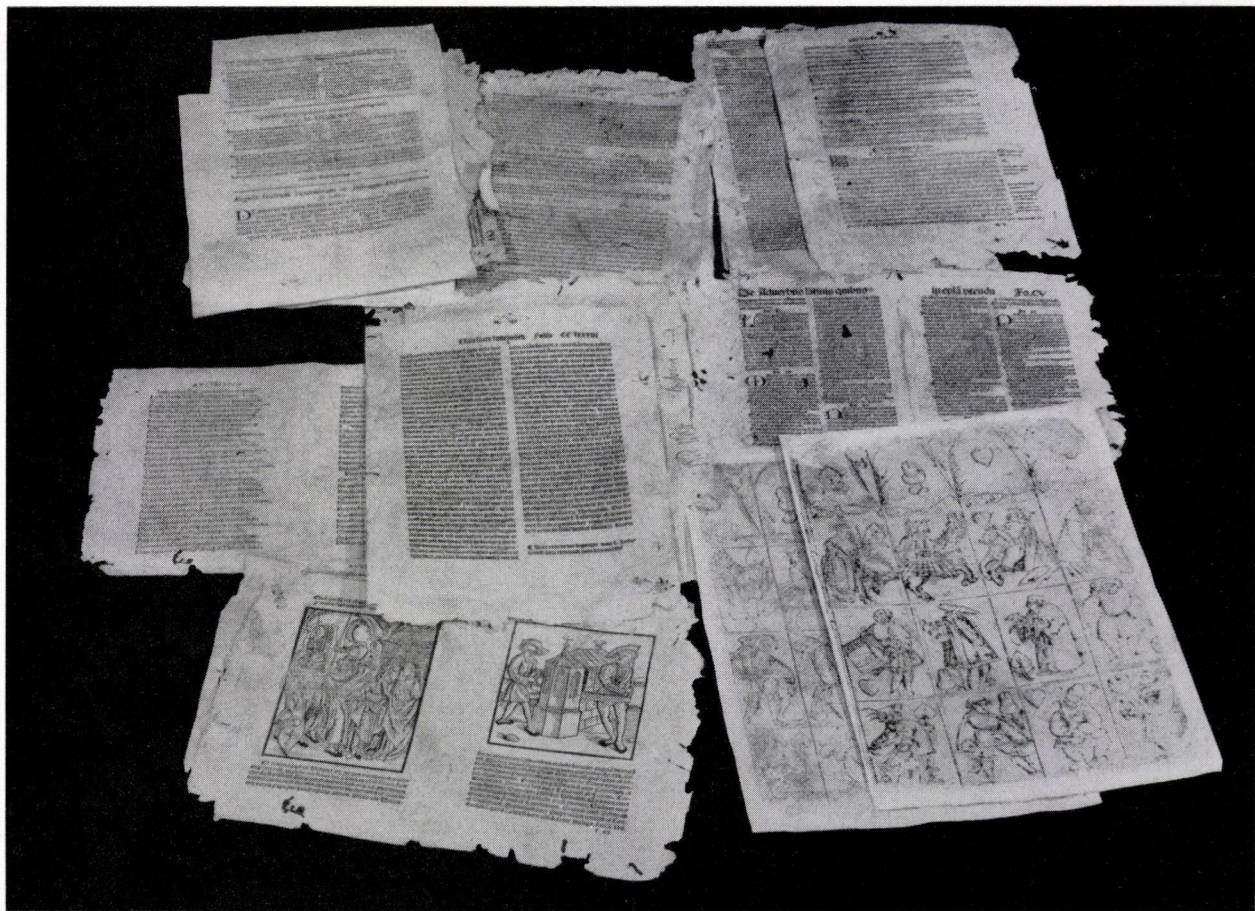

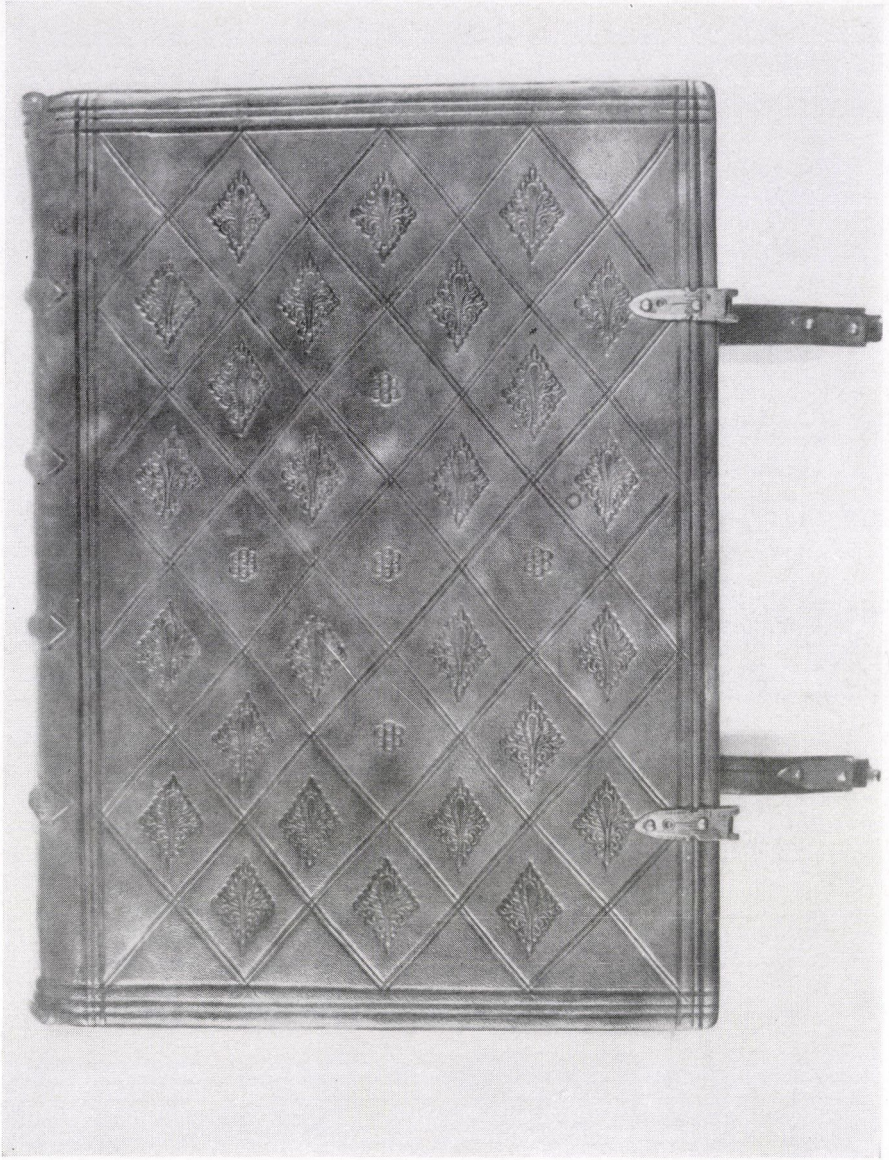

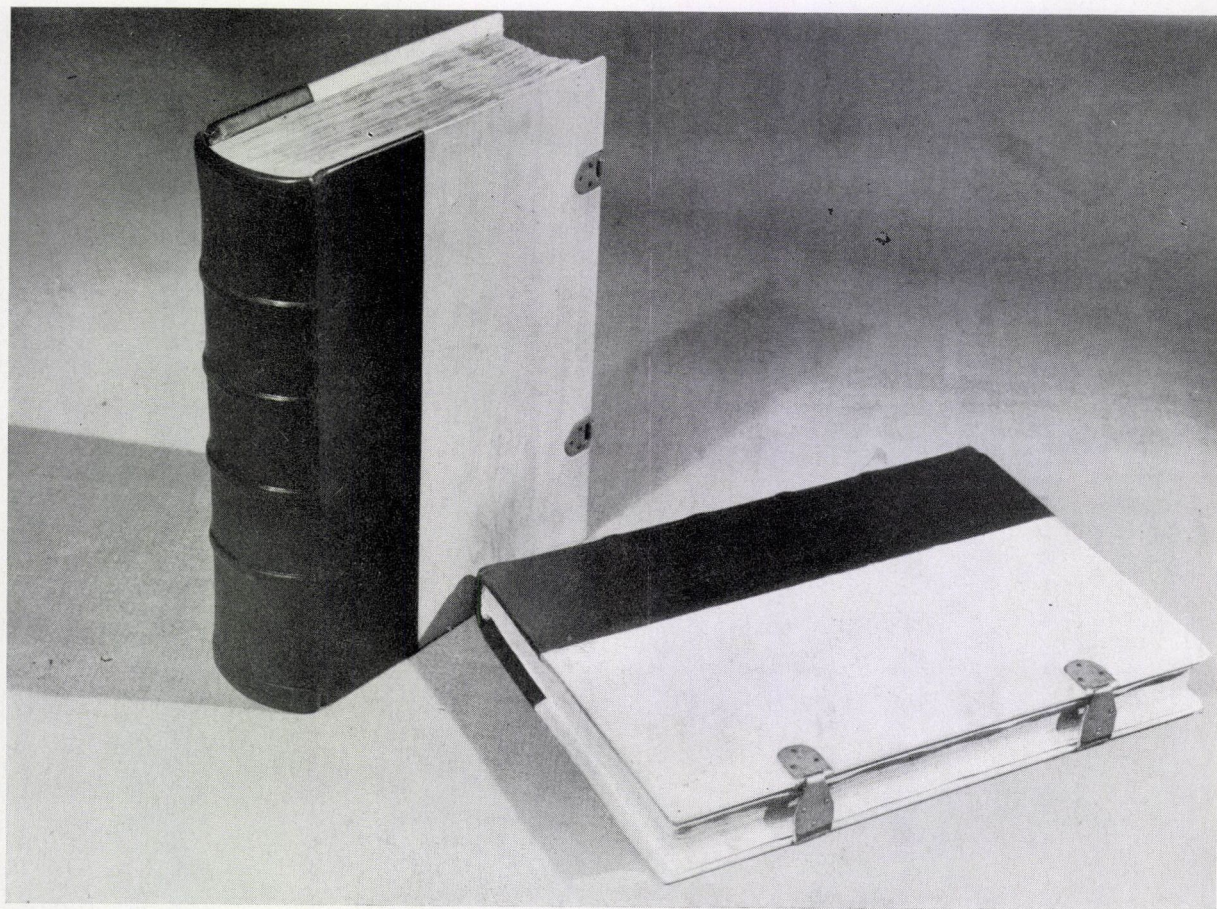

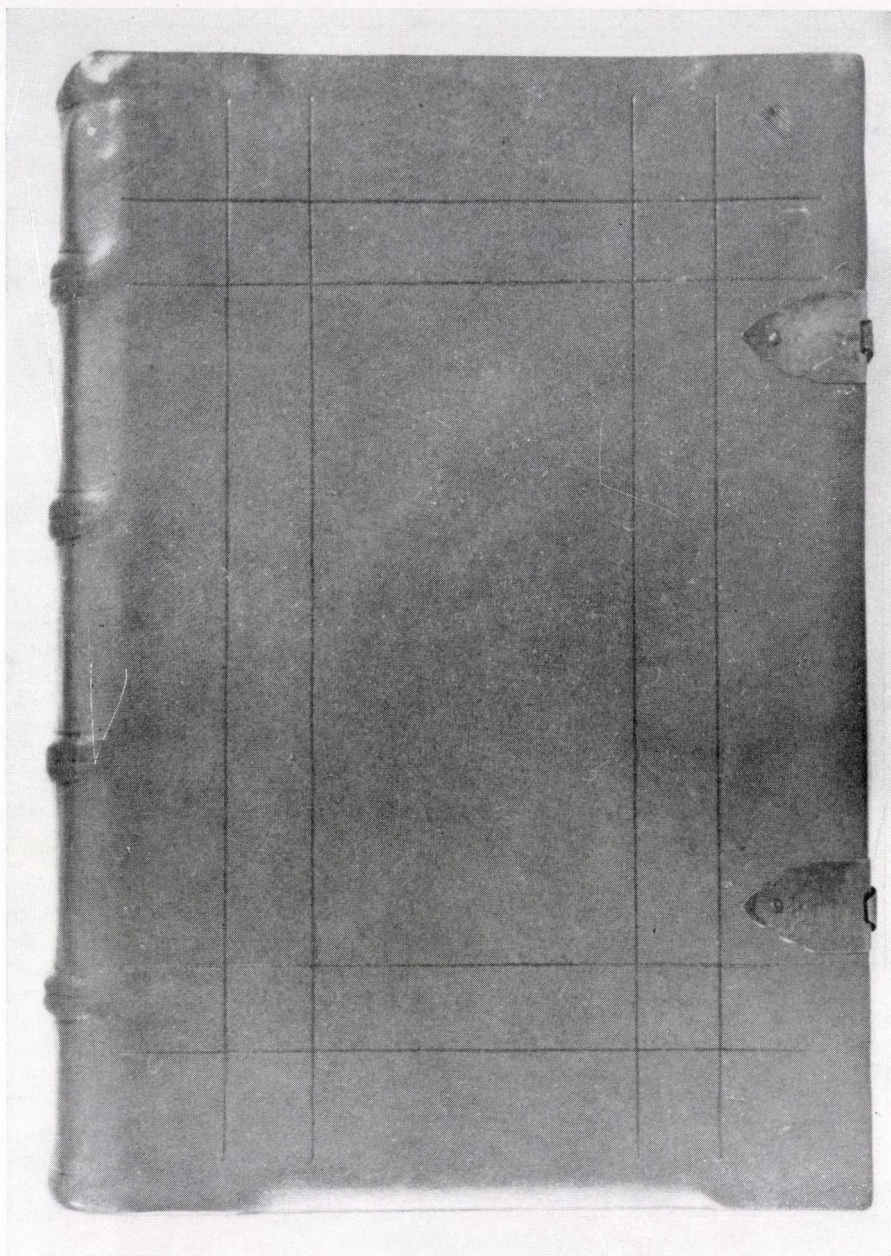

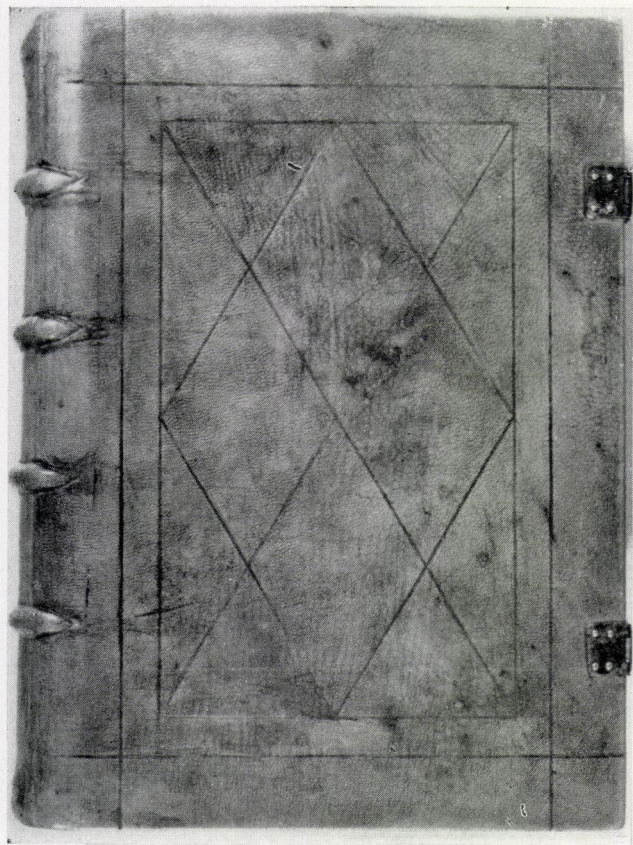

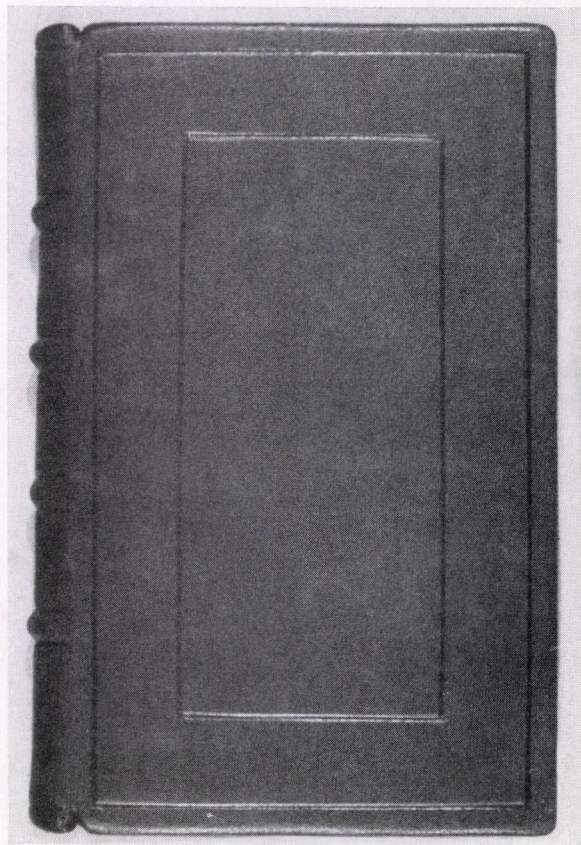

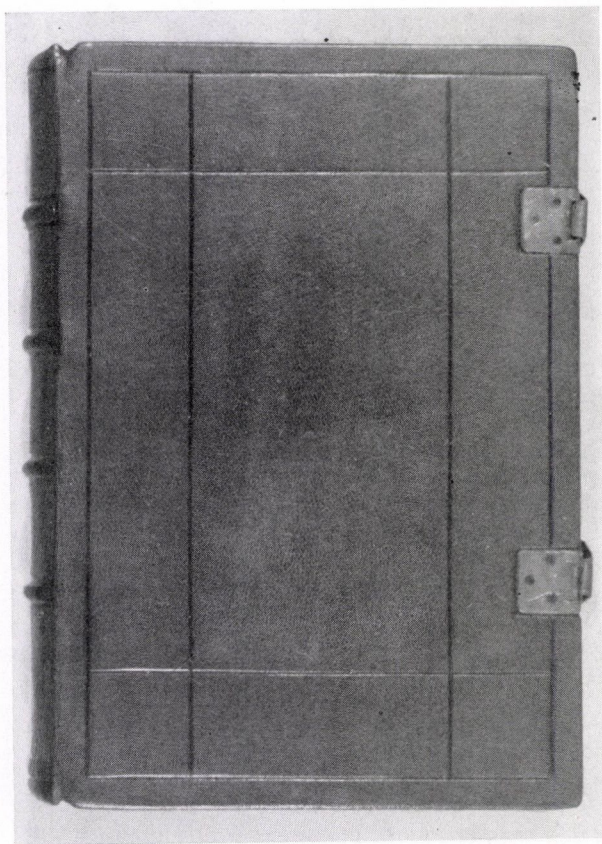

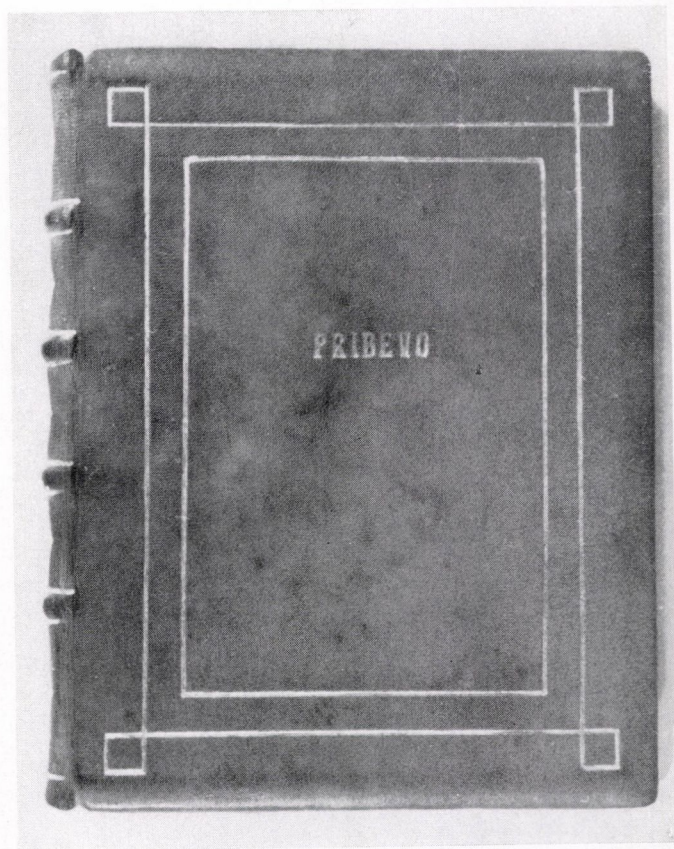
34

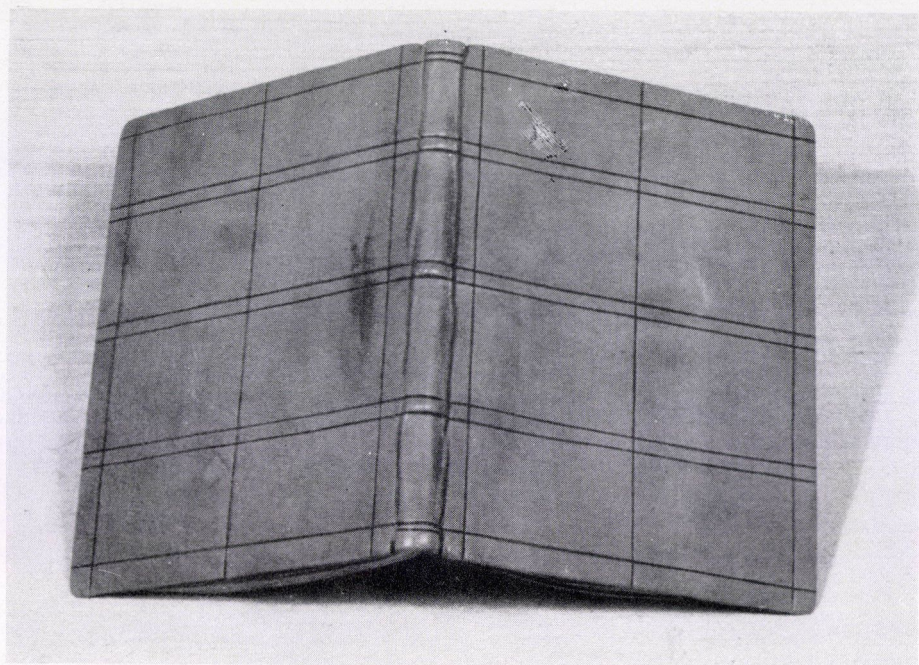
35

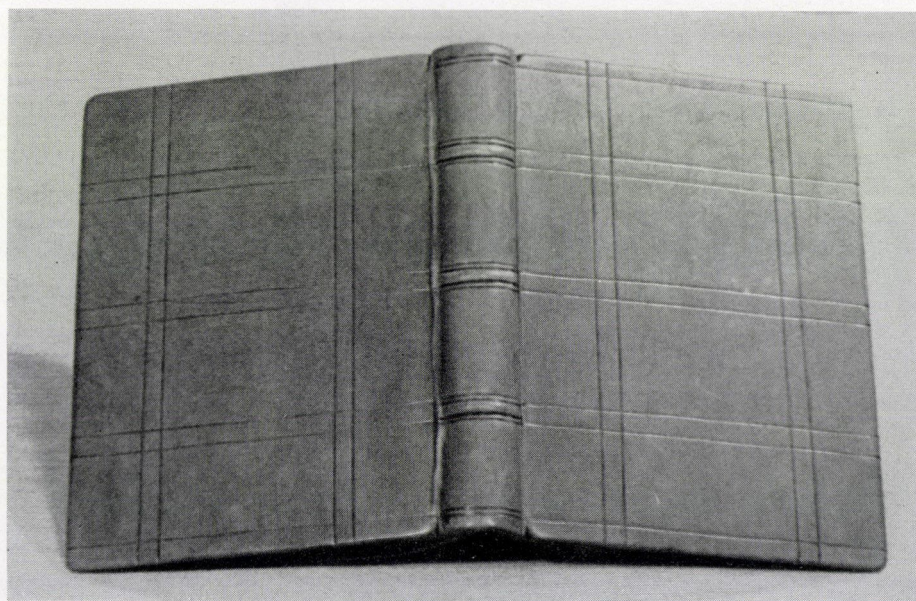
36

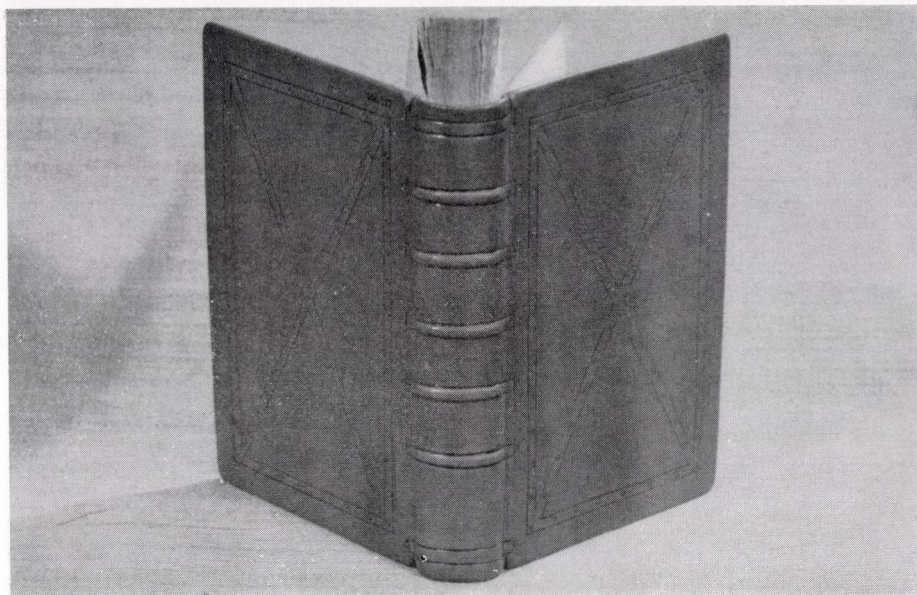
37

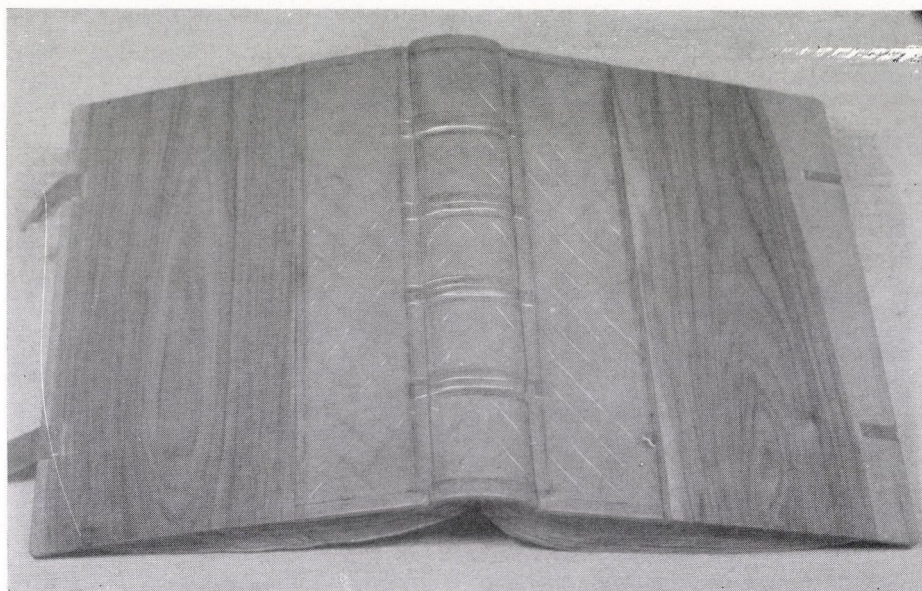
38

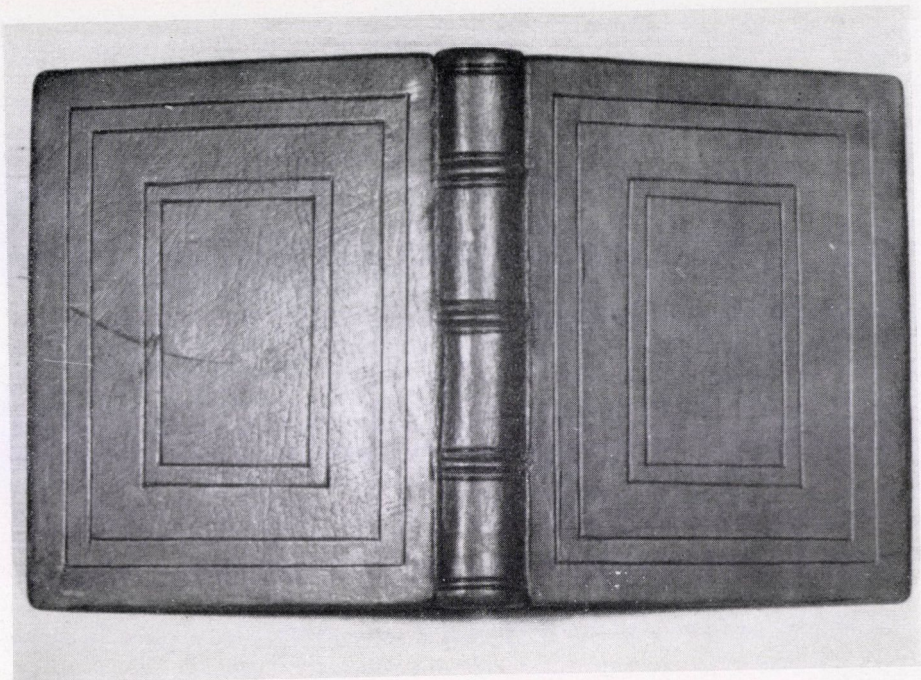
39

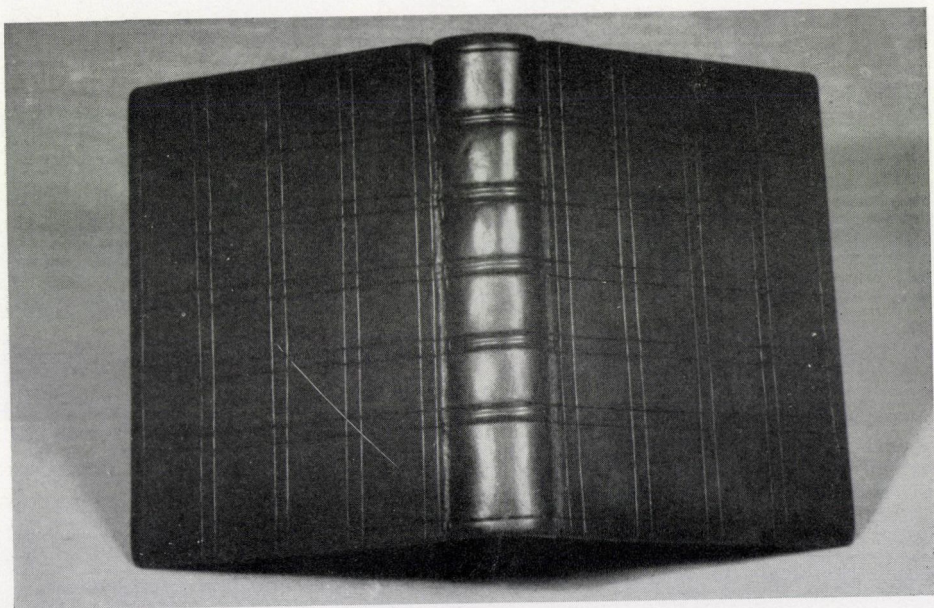
40

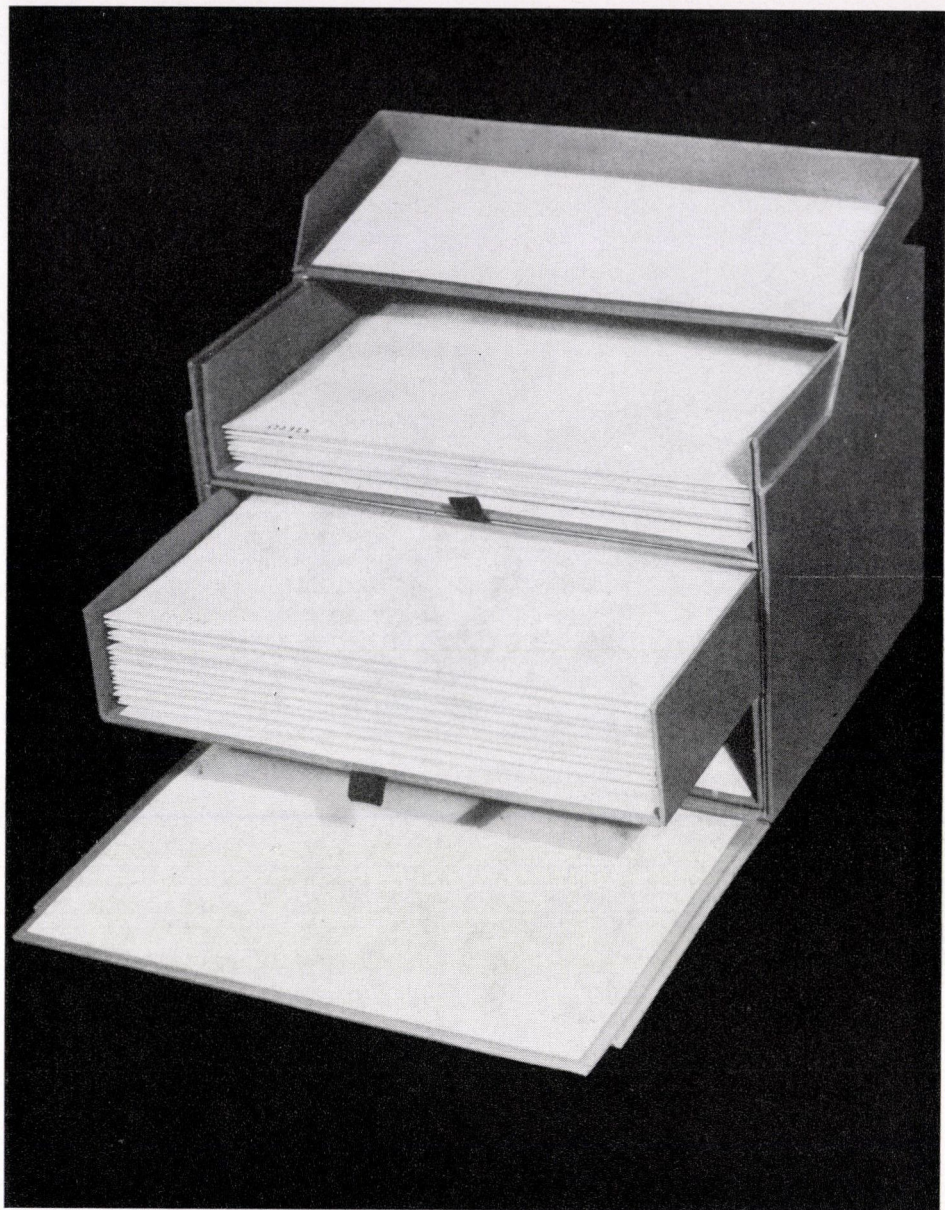
41

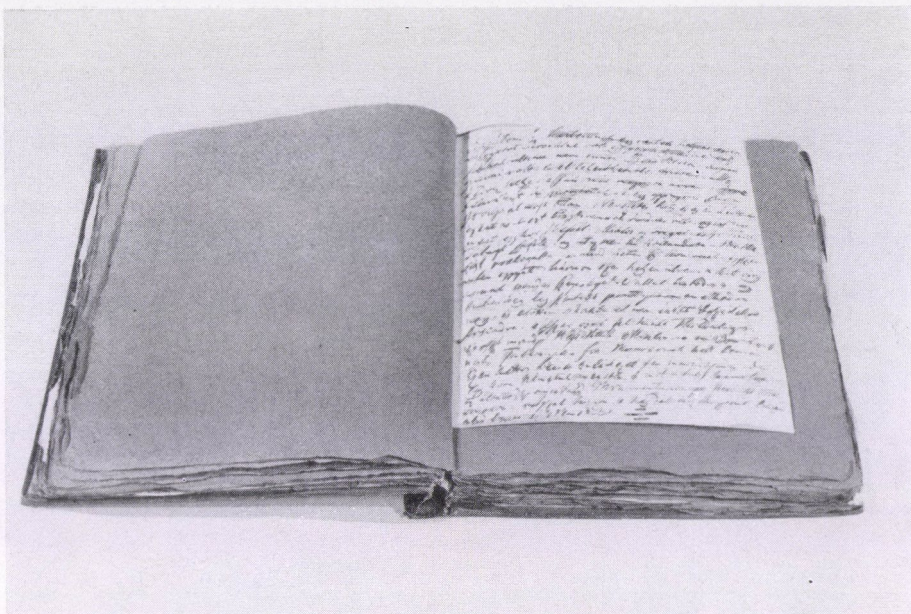

42

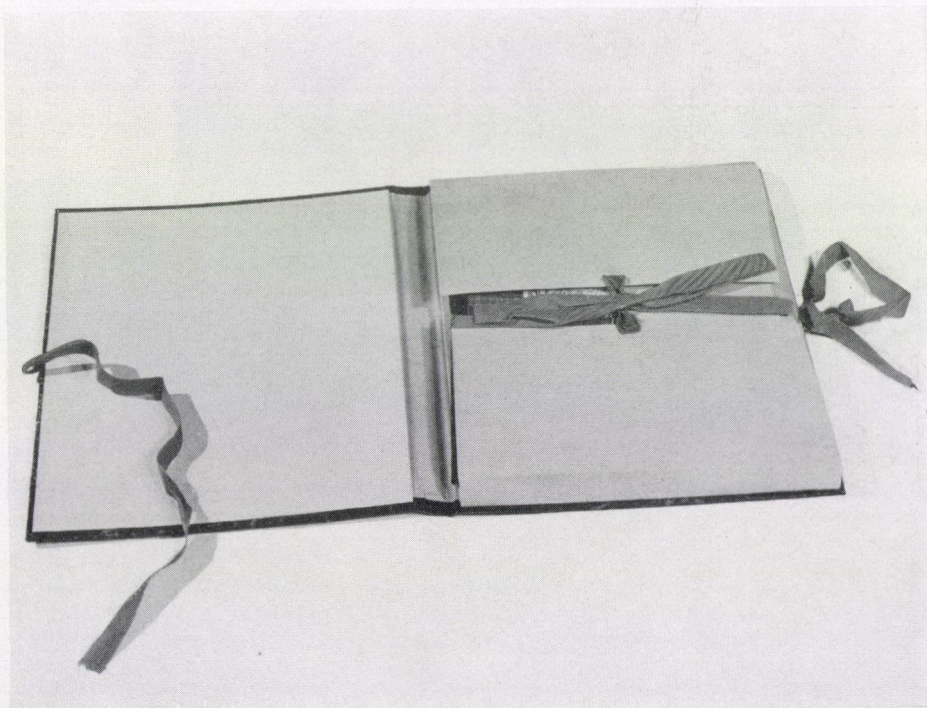

43

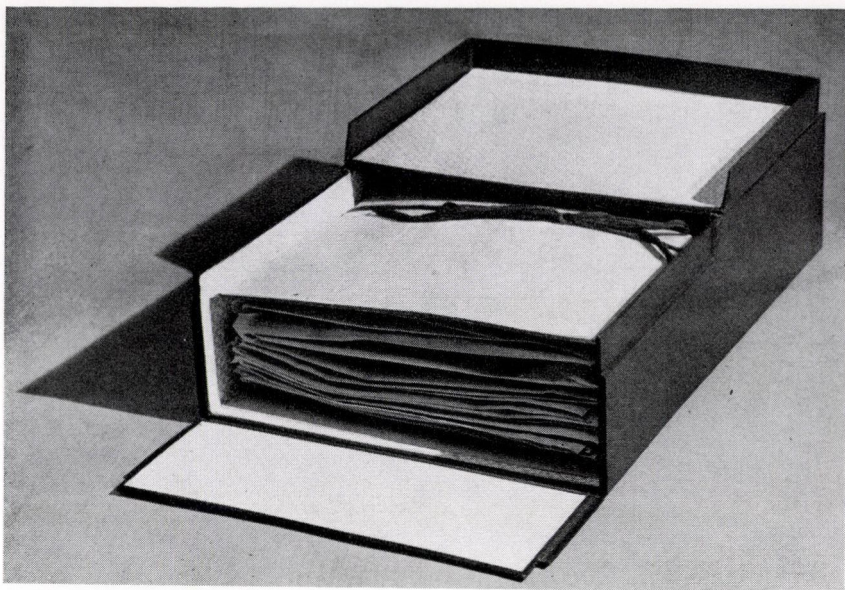

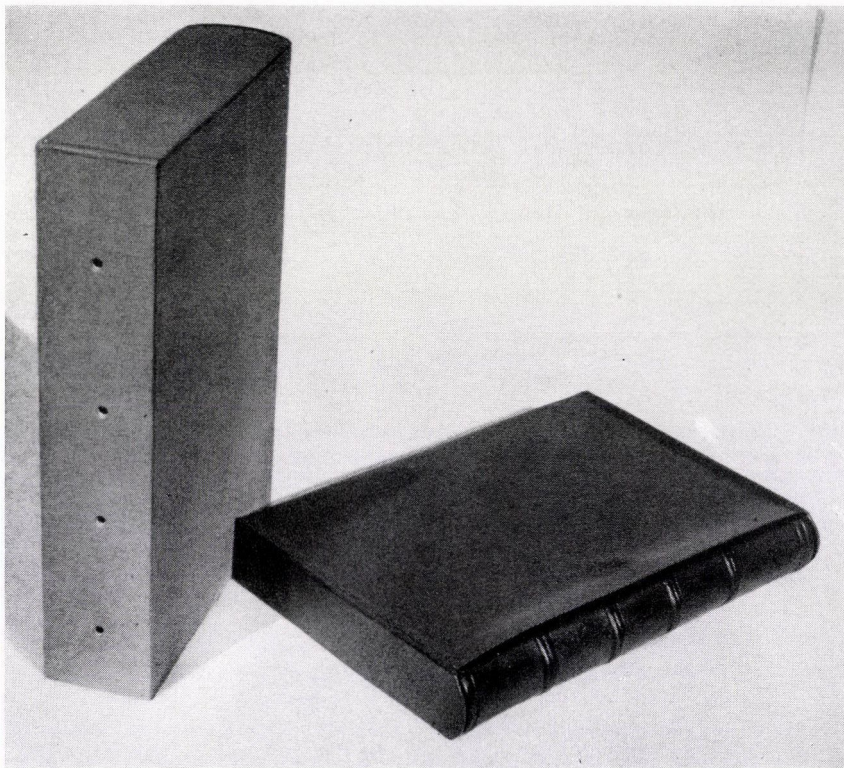
45

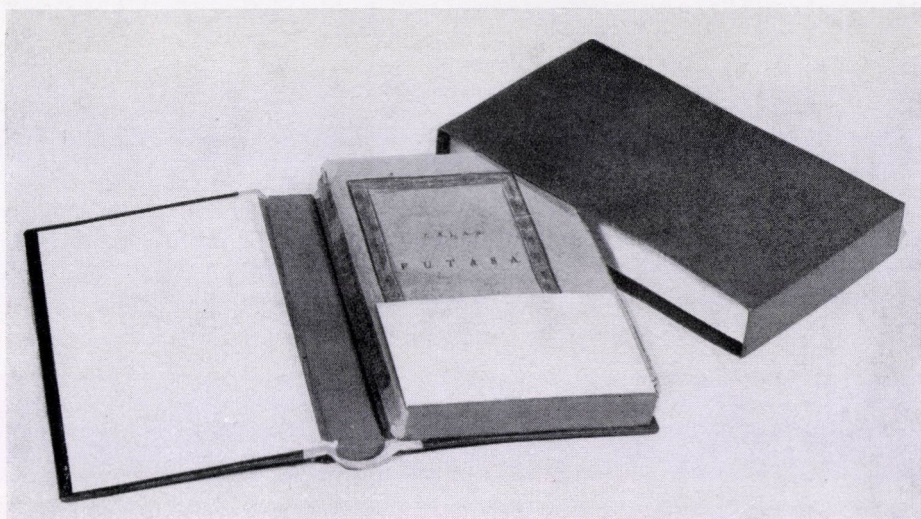
46

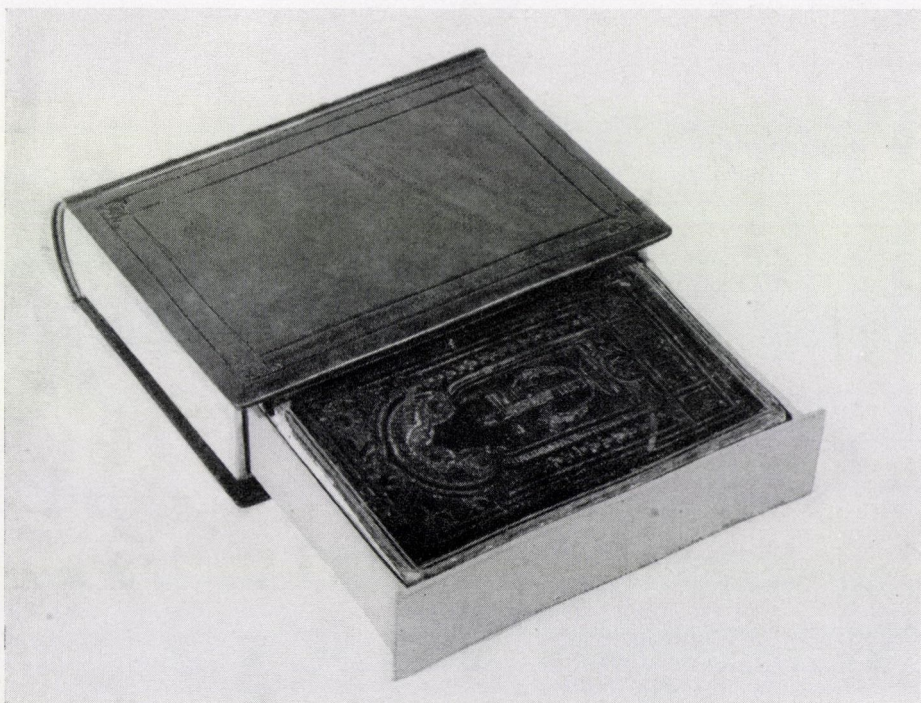
47

48

49

50

51

52

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI

1. Haraszthy Gyula: *A 130 éves Akadémiai Könyvtár*. Bp. 1956.
2. Berlász Jenő—Szakmáryné Németh Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának múltja és jelene*. Bp. 1956.
3. Csapodi Csaba: *A legrégibb magyar könyvtár belső rendje*. Bp. 1957.
4. Berlász Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása*. Bp. 1957.
5. Haraszthy Gyula: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései*. Bp. 1958.
6. Gergely Pál: *Arany János és az Akadémia Könyvtára*. Bp. 1958.
7. Moravek Endre: *Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen*. Wien, 1957.
8. Szakmáryné Németh Mária: *Az Akadémiai Könyvtár, mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója*. Bp. 1958.
9. Gergely Pál: *Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirtatárában*. Bp. 1958.
10. Csapodi Csaba: *Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1958.
11. Moravek Endre: *Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából*. Bp. 1958.
12. Szakmáryné Németh Mária: *A központi folyóiratcímjegyzék kérdései*. Bp. 1959.
13. Csaba Csapodi: *L'avenir des périodiques scientifiques*. La Haye, 1958.
14. F. Csanak Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig*. Bp. 1959.
15. Moravek Endre—Weger Imre: *Magyar könyvészeti kifejezések kis orosz szótára*. Bp. 1959.
16. Csaba Csapodi: *Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek*. Wien, 1959.
17. Csapodi Csaba: *A proveniencia elve a könyvtárban*. Bp. 1959.
18. Rásonyi László: *Stein Aurél és hagyatéka*. Bp. 1960.
19. Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Bp. 1960.
20. Rózsa György: *A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban*. — *Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'UNESCO*. Bp. 1960.
21. Gergely Pál: *Pápai Párizs-album a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1961.
22. Gergely Pál: *Bartók Béla ismeretlen levelei a Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1961.
23. Sarlóska Vince Ernő: *Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok*. Bp. 1961.

24. Csapodi Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* Bp. 1961.
25. Moravek Endre—Weger Imre: *Abbreviaturae Cyrillicae.* Bp. 1961.
26. Rásonyi László: *A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai.* Bp. 1962.
27. Tótkés László: *Az Akadémiai Könyvtár mikrokönyvgyűjteménye és fotolaboratóriuma.* Bp. 1962.
28. Fráter Jánosné: „Nemzeti részvét emelte”. Bp. 1962.
29. Büky Béla: *Székelv Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában.* Bp. 1962.
30. Moravek Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 2. Instituta scientifica.* Bp. 1962.
31. Méreiné Juhász Margit: *Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban.* Bp. 1963.
32. Rózsa György: *The documentation of science organization as an emerging new branch of scientific information.* Bp. 1962.
33. Gergely Pál—Molnár Zoltán: *Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertórium. 1840—1960.* Bp. 1962.
34. Csapodi Csaba: *Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye?* Bp. 1963.
35. Tótkés László: *A mikrokártya és a kutatók.* Bp. 1963.
36. Büky Béla—Csengeryné Nagy Zsuzsa: *Székelv Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi-életrajzhoz.* Bp. 1963.
37. Gergely Pál: *Az Akadémia szerepe a pesti Nemzeti Színház létrehozásában.* Bp. 1963.
38. Moravek Endre: *Index acronymorum selectorum. Pars 3. Instituta paedagogica.* Bp. 1963.
39. Josef György: *Die Goethe-Sammlung Balthasar Elischers in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.* Bp. 1963.
40. Rózsa György: *Részvételünk és lehetőségek a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációban.* Bp. 1964.
41. Csapodi Csaba: *Beatrix királyné könyvtára.* Bp. 1964.
42. Rózsa György: *Hagyomány és korszerűség: az Akadémiai Könyvtár távlati fejlesztéséről.* Bp. 1964.
43. Büky Béla: *A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témaelemzési statisztikák készítése és alkalmazása.* Bp. 1964.
44. Csapodi Csaba: *Conservation of the manuscript and old book collections at the Library of the Hungarian Academy of Sciences: methods and results (1949—1964).* Bp. 1965. — *Állományvédelmi módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár Kézirat-tárában és Régi-könyv Gyűjteményében (1949—1964).*

